

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
Гістарычны факультэт
Кафедра гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў

УЗГОДНЕНА
Загадчык кафедры
_____ У.А. Падалінскі
«22» кастрычніка 2018 г.

УЗГОДНЕНА
Дэкан факультэта
_____ А.Г. Каханоўскі
«23» кастрычніка 2018 г.

УЗГОДНЕНА
Старшыня
Вучэбна-метадычнай камісіі факультэта
_____ В.В. Сергеенкава
«23» кастрычніка 2018 г.

Гісторыя Беларусі ад старажытнасці да канца XIV ст.

Электронны вучэбна-метадычны комплекс
для спецыяльнасці
1-21 03 01 «Гісторыя (па напрамках)»
напрамак спецыяльнасці
1-21 03 01-01 «Гісторыя (айчынная і ўсеагульная)»

Рэгістрацыйны № 711

Аўтар: У. А. Падалінскі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Разгледжана і зацверджана на пасяджэнні Навукова-метадычнага савета БДУ
16 лістапада 2018 г., пратакол № 1

Мінск 2018

УДК 94(476)''.../13''(075.8)
П 127

Зацверджана на пасяджэнні Навукова-метадычнага савета БДУ
праатакол № 1 ад 16.11.2018 г.

Рашэнне аб дэпаніраванні прыняў:
Савет гістарычнага факультэта
Праатакол № 3 ад 23.10.2018 г.

А ў т а р :

У. А. Падалінскі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт,
гістарычны факультэт БДУ

Рэцэнзенты:

кафедра гуманітарных дысцыплін
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта інфарматыкі і радыёэлектронікі
(загадчык кафедры кандыдат гістарычных навук, дацэнт Л. В. Мікалаева);
А. Б. Доўнар, кандыдат гістарычных навук,
Інстытут гісторыі НАН Беларусі

Падалінскі, У. А. Гісторыя Беларусі ад старажытнасці да канца XIV ст. :
электронны вучэбна-метадычны комплекс для спецыяльнасці 1-21 03 01
«Гісторыя (па напрамках)», напрамак спецыяльнасці 1-21 03 01-01 «Гісторыя
(айчынная і ўсеагульная)» / У. А. Падалінскі ; БДУ, Гістарычны фак., Каф.
гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў. – Мінск : БДУ, 2018. – 55
с. – Бібліягр.: с. 52–55.

Электронны вучэбна-метадычны комплекс распрацаваны для
падрыхтоўкі спецыялістаў з вышэйшай адукацыяй першай ступені навучання і
прызначаны для студэнтаў гістарычнага факультэта БДУ, якія атрымліваюць
адукацыю па напрамку спецыяльнасці 1-21 03 01-01 Гісторыя (айчынная і
ўсеагульная). Складаецца з канспекта лекцый, тэм семінарскіх заняткаў і
метадычных рэкамендацый па іх правядзенні, прыкладнай тэматыкі рэфератаў і
кантрольных пытанняў па курсу, зместу вучэбнай дысцыпліны, спісу
рэкамендаванай літаратуры. Матэрыялы, якія ўтрымлівае дадзены вучэбна-
метадычны комплекс, павінны садзейнічаць усебаковаму вывучэнню гісторыі
Беларусі ад старажытнасці да канца XIV ст.

ЗМЕСТ

1.	ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА	4
2.	КАНСПЕКТ ЛЕКЦЫЙ	7
3.	ТЭМЫ СЕМІНАРСКІХ ЗАНЯТКАЎ	37
4.	СПІС РЭФЕРАТАЎ	43
5.	УМОВЫ РЭЙТЫНГА	46
6.	КАНТРОЛЬНЫЯ ПЫТАННІ ПА КУРСУ	47
7.	ЗМЕСТ ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ	49
8.	РЭКАМЕНДАВАНАЯ ЛІТАРАТУРА.....	52

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Старажытны час і эпоха Сярэднявечча з'яўляюцца надзвычай важным перыядам гісторыі Беларусі. Менавіта ў гэты час чалавек засяліў і асвоіў беларускія землі, адбыўся пераход ад прысвойваючай да вытворчай гаспадаркі, сфарміраваліся першыя рэлігійныя ўяўленні і першабытнае мастацтва, змяняўся этнічны склад насельніцтва, ішла эвалюцыя сацыяльных адносін. Перыяд IX–XIII стст. звязаны з пачаткам дзяржаваўтваральных працэсаў на нашых землях і фарміраваннем шматукладнай эканомікі. Прыняцце хрысціянства сутнасна паўплывала на далейшае развіццё культуры Беларусі. Падкрэслім, што побач з афармленнем першых гістарычных форм айчыннай дзяржаўнасці пачаўся і працэс генезісу беларускага этнасу. З сярэдзіны XIII ст. беларускія землі ўключыліся ў працэс утварэння і станаўлення Вялікага Княства Літоўскага, што прадвызначыла ход нашай гісторыі на наступныя стагоддзі. Акрамя таго, у час вывучэння курса студэнты павінны сфарміраваць асабістае ўяўленне аб сутнасці гісторыі як навукі і вучэбнай дысцыпліны, выпрацаваць аб'ектыўны і сістэмны падыход у вывучэнні айчыннай гісторыі. Такім чынам, вучэбны курс «Гісторыя Беларусі ад старажытнасці да канца XIV ст.» уваходзіць у лік асноўных навучальных дысцыплін, якія ўяўляюць сабой неад'емную частку і неабходны элемент першай ступені вышэйшай адукацыі, і займае важнае месца ў прафесійнай падрыхтоўцы студэнтаў гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Мэтай курса з'яўляецца набыццё студэнтамі ведаў аб асноўных этапах, з'явах, падзеях і імёнах айчыннай гісторыі ад старажытнасці да канца XIV ст.; дакладнае ўяўленне імі ўзаемаўплываў розных народаў, што адбываліся ў час станаўлення на беларускіх землях чалавечай цывілізацыі; фарміраванне творчай і гарманічнай, з навукова-гуманістычным светапоглядам, сацыяльна завостранай асобы. Для дасягнення дадзенай мэты вырашаюцца наступныя **задачы**:

- ✓ ахарактарызаваць віды крыніц і накірункі гістарыяграфіі па праблематыцы курса;
- ✓ навучыць студэнтаў знаходзіць прычынна-выніковыя сувязі гістарычных працэсаў, з'яў і падзей;
- ✓ прааналізаваць працэсы палітычнага, сацыяльнага, эканамічнага, этнічнага, культурнага і духоўнага развіцця беларускіх зямель ад старажытнасці да канца XIV ст.;
- ✓ прывіць студэнтам навыкі ў вызначэнні фактараў, якія абумовілі змест, характар і асаблівасці рэгіянальнага развіцця;
- ✓ вызначыць агульнасць і адметнасць гістарычных працэсаў на беларускіх землях у старажытнасці і Сярэднявеччы;
- ✓ сфарміраваць крытычны падыход да аналізу мінулага і правядзення яго сувязі з сучаснасцю.

Вывучэнне дадзенага курса павінна садзейнічаць фарміраванню ў студэнтаў гістарычнага факультэта акадэмічных, прафесійных і сацыяльна-асобасных кампетэнцый, якія вызначаны адукацыйным стандартам.

У выніку засваення праграмы па вучэбнай дысцыпліне студэнт павінен **ведаць:**

- ✓ віды крыніц па гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XIV ст. і накірункі гістарыяграфіі па гэтым перыядзе;
- ✓ асноўныя тэорыі грамадскага развіцця ў адпаведнасці з фармацыйным і цывілізацыйным падыходамі да разгляду гісторыі Беларусі;
- ✓ асноўныя факты, падзеі і з'явы гісторыі беларускіх зямель ад старажытнасці да канца XIV ст., асноўныя этапы станаўлення беларускага этнасу ў розныя гістарычныя перыяды;
- ✓ асноўныя дасягненні ў развіцці матэрыяльнай і духоўнай культуры, культурна-гістарычную спадчыну беларускага народа;
- ✓ асноўныя этапы станаўлення дзяржаўнасці на тэрыторыі Беларусі ў IX–XIV стст.;
- ✓ месца і ролю беларускіх зямель у еўрапейскіх геапалітычных працэсах, агульныя і адметныя рысы гісторыі Беларусі ў розныя гістарычныя перыяды.

Студэнт павінен **умець:**

- ✓ прымяняць фармацыйны і цывілізацыйны падыходы пры характарыстыцы заканамернасцей і асаблівасцей гістарычнага развіцця беларускага соцыума;
- ✓ тлумачыць уплыў розных культурна-цывілізацыйных фактараў на сацыяльна-эканамічнае, дзяржаўна-палітычнае, этнаканфесійнае і культурнае развіццё Беларусі ў перыяд старажытнага часу і сярэдніх вякоў;
- ✓ аналізаваць працэс станаўлення беларускай дзяржаўнасці ў кантэксце дзяржаваўтваральных працэсаў ва Ўсходняй Еўропе ў IX–XIV стст.;
- ✓ ацэньваць асноўныя дасягненні матэрыяльнай і духоўнай культуры Беларусі ў кантэксце гістарычнага развіцця і выкарыстоўваць культурна-гістарычную спадчыну ў сваёй прафесійнай дзейнасці;
- ✓ характарызаваць ролю і месца беларускіх зямель у рэгіянальным, цывілізацыйным і геапалітычным развіцці ў старажытны час і перыяд Сярэднявечча.

Акрамя гэтага, студэнт павінен **валодаць:**

- ✓ навуковай метадалогіяй, асноўнымі падыходамі і прынцыпамі ў вывучэнні гістарычнай літаратуры і крыніц;
- ✓ навыкамі падбору, аналізу і сістэматызацыі інфармацыі па гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XIV ст.;
- ✓ фармацыйным і цывілізацыйным падыходамі пры характарыстыцы заканамернасцей і асаблівасцей гістарычнага развіцця беларускага соцыума;
- ✓ навыкамі і метадыкай у вывучэнні і выкладанні гісторыі;
- ✓ здольнасцямі самастойнага аналізу гістарычных падзей і іх выкарыстання ў працэсе выкладання.

Вучэбны курс «Гісторыя Беларусі ад старажытнасці да канца XIV ст.» прадугледжвае правядзенне лекцый, семінараў, кіруемай самастойнай работы, тэставых заданняў, напісанне рэфератаў, падрыхтоўку вусных дакладаў і індывідуальныя кансультацыі. Курс звязаны з дысцыплінамі «Археалогія» і

«Гісторыя Расіі і Украіны», якія вывучаюцца студэнтамі першага курса гістарычнага факультэта ў I семестры. Засваенне вучэбнага матэрыялу павінна не толькі паглыбіць у студэнтаў веды па айчыннай гісторыі, але і спрыяць развіццю ў іх здольнасці да самастойнай крытычнай работы з крыніцамі і спецыяльнай навуковай літаратурай. Формай кантролю за працай студэнтаў над курсам з'яўляецца экзамен, які прымаецца ў адпаведнасці з вучэбнай праграмай дысцыпліны «Гісторыя Беларусі».

У адпаведнасці з вучэбным планам на вывучэнне дысцыпліны ў I семестры адводзіцца 94 гадзіны, з якіх 36 – аўдыторныя. Размеркаванне аўдыторных гадзін па відах заняткаў: лекцыі – 22 гадзін, семінарскія заняткі – 12 гадзін, КСР – 2 гадзіны. Працаёмкасць вучэбнай дысцыпліны складае 2 заліковыя адзінкі. Формай бягучай атэстацыі з'яўляецца экзамен.

КАНСПЕКТ ЛЕКЦЫЙ

Тэма 1. Уводзіны ў гісторыю Беларусі. Крыніцы і гістарыяграфія.

План:

1. Прадмет і задачы вывучэння гісторыі;
2. Праблема перыядызацыі;
3. Гістарычныя крыніцы. Гістарыяграфія гісторыі Беларусі.

1.1 Прадмет і задачы вывучэння гісторыі. Існуе некалькі разуменняў тэрміну гісторыя (грэч. *historia* – апавяданне аб мінулых падзеях, аб тым, што пазнана, даследавана). У шырокім сэнсе, гісторыя – гэта ўсякі працэс развіцця ў прыродзе і грамадстве. У вузкім сэнсе, гістарычная навука – гэта навука аб заканамернасцях разгортвання ў часе і прасторы сусветнага гістарычнага працэсу. Першыя гістарычныя помнікі ўзніклі на Старажытным Усходзе ў канцы IV–пачатку III тг. да н.э. Аднак пачынальнікам гістарычнай навукі лічыцца Герадот (г. Галікарнас, 490/480 – 430/424 гг. да н.э.), аўтар твору «Гісторыя» ў 9-ці кнігах.

Аб'ектам пазнання гісторыі з'яўляецца ўся сукупнасць з'яў грамадскага жыцця на працягу ўсёй гісторыі грамадства. У сваю чаргу, прадмет пазнання гістарычнай навукі заключаецца ў раскрыцці чалавечай дзейнасці ва ўсёй яе шматграннасці, прасторавай і часовай канкрэтнасці. Адпаведна, паводле з'яў грамадскага жыцця вылучаюць палітычную, сацыяльна-эканамічную, ваенную гісторыю, гісторыю культуры, мікрагісторыю, гісторыю штодзённасці і г.д.

Задачы (функцыі) гістарычнай навукі:

✓ *Навукова-пазнавальная* – дае фундаментальныя тэарэтычныя навуковыя веды. Дзякуючы ёй, вызначаюцца не толькі факты мінулага, але і розныя працэсы, іх прычынна-выніковыя сувязі, праводзіцца крытычны аналіз з'яў і падзей, даецца іх зразумелая інтэрпрэтацыя і ствараецца верагоднае ўяўленне аб мінулым;

✓ *Прагматычная* (практычная або прагнастычная) – у гісторыі шукаюць тлумачэнне і вытокі тых аб'ектыўных працэсаў, якія адбываюцца ў сённяшні дзень. На аснове рэпрэзентатыўных крыніц аналізуюцца тэндэнцыі развіцця грамадства ў мінулым, сучасным і прагназуюцца іх разгортванне ў будучым;

✓ *Функцыя сацыяльнай памяці* – забяспечвае назапашванне і абагульненне сацыяльнага вопыту чалавецтва;

✓ *Выхаваўчая* – адыгрывае важную ролю ў фарміраванні светапогляду чалавека, дапамагае разумець ролю і месца свайго народа ў свеце, ведаць становішчы і адмоўныя старонкі мінулага, ганарыцца ўласнай культурай і гісторыяй. Нацыянальная гісторыя, побач з мовай, з'яўляецца фундаментам нацыянальнай свядомасці грамадства;

✓ *Метадалагічная* – фарміруе інтэлектуальны апарат, які дапамагае разумець сучасныя працэсы ў розных сферах жыцця;

✓ *Аксіялагічная* – дапамагае фарміраваць у чалавека гуманістычную сістэму каштоўнасцей.

Акрамя пералічаных, гістарычная навука выконвае ў грамадстве і іншыя функцыі, напрыклад, культурную, забаўляльную і інш.

Гісторыя, як навука, павінна быць максімальна аб'ектыўным аднаўленнем мінулага, а не падмуркам нейкай палітычнай ідэалогіі ці пацвярджаннем якой-небудзь палітычнай ці эканамічнай ідэі. Стварэнне «правільнай» гісторыі або замоўчванне нейкіх фактаў – гэта шлях да духоўнага гвалту над асобай і грамадствам. Веданне гісторыі дапамагае чалавеку лепей разумець свет, у якім ён жыве, фарміраваць уласную пазіцыю па актуальных праблемах грамадства, развіваць аналітычныя здольнасці і навыкі працы з інфармацыяй, усведамляць сутнасць функцыянавання сучасных інстытутаў сацыяльнага, эканамічнага, духоўнага і палітычнага жыцця.

1.2 Праблема перыядызацыі. Гістарычная перыядызацыя – гэта форма колькаснага і якаснага абзначэння гістарычнага развіцця. Вызначаюць лінейны і іерархічны тыпы перыядызацыі. Лінейная прадугледжвае падзел гісторыі на раўназначныя па сваіх маштабах і глыбіні ступені, кожная з якіх вырастае з папярэдняй. Іерархічная перыядызацыя вызначае супадпарадкаваныя з'явы і этапы развіцця, якія з'яўляюцца часткай больш агульнага працэсу. З пункту гледжання суадносін гістарычнага часу і прасторы вылучаюць татальныя (сусветныя) і лакальныя (рэгіянальныя) перыядызацыі. У сувязі з развіццём і дыферэнцыяцыяй гістарычнай навукі на самастойныя дысцыпліны з'явіліся спецыяльныя перыядызацыі (напрыклад, у археалогіі). Прынцыповай асновай любой перыядызацыі выступаюць крытэрыі, зыходзячы з якіх і адбываецца падзел гісторыі на тыя ці іншыя этапы.

Самыя першыя спробы перыядызацыі чалавечай гісторыі адносяцца да касмаграфічнай традыцыі ўсходняй і грэчаскай міфалогій, у якіх яна праходзіла цыклічнае развіццё ад уздыму да заняпаду. У Старажытнай Грэцыі ўзнікла таксама ідэя аб прагрэсе чалавецтва і яго паступальным руху да нейкай далёкай і ідэальнай мэты. Гэтая ідэя лінейнага паступальнага развіцця стала асновай хрысціянскай канцэпцыі гісторыі і адыграла важную ролю ў фарміраванні еўрапейскай філасофіі гісторыі. У XVII ст. канчаткова склалася класічная схема гісторыі Еўропы: Старажытны свет – Сярэднявечча – Новы час (пазней дадаўся Найноўшы час). Аднак з канца XIX ст. усё часцей даследчыкі адыходзілі ад ідэі лінейнага развіцця. З'явіліся канцэпцыі гістарычнага рэгрэсу, цыклісцка-мадэрнісцкага характару гісторыі, эвалюцыянісцкія погляды. Таксама важна адзначыць, што дадзеная схема не падыходзіла для нееўрапейскага свету, які меў спіралепадобную цыклічнасць развіцця.

У XIX ст. быў прапанаваны фармацыйны падыход да перыядызацыі сусветнай гісторыі (К. Маркс), якая дзялілася на пяць грамадска-эканамічных фармацый: першабытнаабшчынны лад – рабаўладанне – феадалізм – капіталізм – камунізм. Галоўным крытэрыем падзелу выступала панаванне адпаведнага спосабу вытворчасці, а пераход ад адной фармацыі да другой адбываўся ў выніку сацыяльнай рэвалюцыі. Аднак мінусамі дадзенай перыядызацыі былі занадта высокая ступень абагульнення, другарадная роля чалавека ў тлумачэнні

з'яў мінулага, абавязковы пошук класавай барацьбы, адналінейнасць гістарычнага развіцця. Акрамя таго, фармацыі нідзе ў свеце ў чыстым выглядзе не існавалі. У канцы XIX–пачатку XX стст. сфарміраваўся альтэрнатыўны цывілізацыйны падыход да перыядызацыі сусветнай гісторыі (М.Я. Данілеўскі, А.Дж. Тойнбі, О. Шпенглер). Згодна з ім, гісторыя чалавецтва разглядаецца як «кругаварот» асобных цывілізацый, якія замкнуліся на сабе і суіснуюць сінхронна. У аснову гэтага падыходу была пакладзена сукупнасць патрэб, здольнасцей, волі і ведаў чалавека. Уласна цывілізацыя характарызуецца асаблівасцямі прыроднага асяроддзя, узроўнем патрэбаў, здольнасцей і ведаў чалавека, дэмаграфічнымі фактарам, спосаб вытворчасці, ладам сацыяльных і палітычных адносін, этнічным складам насельніцтва, асаблівасцямі культурных каштоўнасцей, характарам і ступенню развіцця духоўнай культуры. Такі падыход адлюстроўвае шматварыянтнасць гістарычнага працэсу, надае важную ролю самому чалавеку ў працэсе грамадскага развіцця. На дадзены момант найбольш пашыраны прапанаваны А. Тойнбі падзел сусветнай гісторыі на тры асноўныя цывілізацыйныя стадыі: аграрная (яшчэ выкарыстоўваюцца тэрміны земляробчая або традыцыйная), індустрыяльная (тэхнагенная), а таксама постіндустрыяльная (інфармацыйная) цывілізацыя.

Адносна перыядызацыі гісторыі Беларусі ў першай чвэрці XX ст. склаўся дзяржаўніцкі падыход. У адпаведнасці з дзяржаўнай прыналежнасцю сучасных беларускіх зямель сталі вылучаць полацкі, літоўска-беларускі, польскі, расійскі і савецкі перыяды (В.Ю. Ластоўскі, У.М. Ігнатоўскі). Гэты падыход існуе і зараз, але дадаўся яшчэ перыяд незалежнай дзяржаўнасці. Аднак падобная перыядызацыя не адлюстроўвае генезіс і развіццё з'яў непалітычнага жыцця Беларусі. Да таго ж, часта беларускія землі былі падзелены паміж рознымі дзяржавамі. У 1940–50-я гг. у савецкай беларускай гістарычнай навуцы замацавалася фармацыйная канцэпцыя перыядызацыі, якая была пануючай да канца існавання БССР. На сённяшнім этапе часта для перыядызацыі гісторыі Беларусі выкарыстоўваюць класічную схему гісторыі Заходняй Еўропы. Аднак трэба памятаць, што яна не заўсёды поўнаасцю адпавядае рэальнаму зместу гісторыі Усходняй Еўропы. Робяцца спробы выкарыстоўваць і цывілізацыйны падыход да вывучэння айчыннай гісторыі. Таксама ў беларускай гістарыяграфіі зацвердзілася і агульнапрынятая спецыяльная (археалагічная) перыядызацыя. У любым выпадку, трэба памятаць, што ўсе перыяды ўзаемазвязаныя, новая якасць узнікае на глебе папярэдніх дасягненняў.

1.3 Гістарычныя крыніцы. Гістарыяграфія гісторыі Беларусі. Гістарычныя крыніцы – гэта матэрыяльныя аб'екты, якія маюць сацыяльную прыроду паходжання, адлюстроўваюць мінулае грамадства і служаць сродкам гістарычнага пазнання. Важнай задачай з'яўляецца класіфікацыя крыніц, якая раскрывае ўнутраныя істотныя сувязі паміж іх тыпамі, відамі і родамі. Праўда, ніводная класіфікацыя не можа ахапіць усе віды крыніц. Напрыклад, паводле Л.М. Пушкарова, існуе сем тыпаў крыніц: пісьмовыя, рэчавыя, этнаграфічныя, моўныя, фальклорныя, кінафотадакументы і фонадакументы. У сваю чаргу, І.Дз. Кавальчанка падзяляў крыніцы на пісьмовыя, рэчавыя, фанічныя і выяўленчыя. У адносінах да гісторыі Вялікага Княства Літоўскага вылучаюць

дакументальныя (акты і граматы, заканадаўчыя дакументы, матэрыялы бягучага справаводства, дыпламатычныя дакументы, дакументы па ваеннай і царкоўнай гісторыі) і наратыўныя або апавядальныя крыніцы (летапісы і хронікі, публіцыстычныя, агіяграфічныя і гісторыка-палітычныя творы, эпісталыярыя, мемуары, мастацкія творы). Пры даследаванні крыніц важна ведаць прычыны і мэты іх стварэння. Таксама трэба памятаць, што аб'ектыўнае і суб'ектыўнае ў крыніцах існуе непарыўна, таму неабходна ўлічваць патрэбы, свядомасць, магчымасці чалавека-стваральніка той ці іншай крыніцы.

Гістарыяграфія (ад грэч. *historia* і *grapho* – апісанне гісторыі) – гэта сукупнасць гістарычных даследаванняў, аб'яднаных агульнымі рысамі, напрыклад, нацыянальнымі, тэарэтычнымі, тэматычнымі, храналагічнымі і г.д. У шырокім сэнсе пад гістарыяграфіяй можа разумецца сама гістарычная навука, у больш вузкім – гісторыя гістарычнай навукі.

Першыя звесткі аб падзеях на тэрыторыі Беларусі ўтрымліваюцца ўжо ў летапісах XII–XIII стст. (напрыклад, Кіеўскі летапісны звод «Аповесць мінулых гадоў»). У XVI ст. месца летапісаў займаюць хронікі. А першым гісторыкам ВКЛ лічыцца храніст М. Стрыйкоўскі, які ў 1582 г. выдаў свой твор «Хроніка польская, літоўская, жамойцкая і ўсяе Русі». З канца XVI ст. гісторыя і гістарычная аргументацыя занялі важнае месца ў мемуарах, публіцыстычных творах, рэлігійных і палітычных трактатах. Першай спробай пабудаваць сістэматызаваны курс па гісторыі ВКЛ была «Гісторыя Літвы», напісаная ў 1650–1669 гг. А. Віюк-Каяловічам. У другой палове XVIII ст. важнейшымі працамі па айчынай гісторыі былі творы Ф. Папроцкага, К. Вірвіча, С.І. Богуш-Сестранцэвіча. Асновы археаграфіі і крыніцазнаўства ВКЛ заклаў М. Догель. Пасля ліквідацыі Рэчы Паспалітай вядучым цэнтрам вывучэння гісторыі зямель Беларусі і Літвы стаў Віленскі ўніверсітэт (І. Лялевель, І.М. Даніловіч, І.Б. Ярашэвіч, І.С. Анацэвіч, І.М. Лабойка і інш.). У першай трэці XIX ст. вывучэнне гісторыі Беларусі праводзілася таксама ў Полацку і Гомелі. Гісторыкі гэтага перыяду стварылі першыя працы па гісторыі Беларусі, увялі ў навуковы зварот шматлікія крыніцы, паставілі важныя даследчыя задачы. Аднак у іх працах было шмат факталагічных памылак, недакладных тэарэтычных палажэнняў, пераважала краязнаўства і апісальнасць. У канцы XVIII–пачатку XX ст. пытанні гісторыі беларускіх зямель закраналі шматлікія расійскія гісторыкі (В.М. Тацішчаў, М. Бантыш-Каменскі, С.М. Салаўёў, В.В. Ключэўскі, М.І. Кастамараў, М.В. Каяловіч, І.Дз. Бяляеў і інш.). На жаль, у іх працах часта на першым плане стаялі палітычныя і ідэалагічныя матывы. У канцы XIX–пачатку XX ст. з'явіліся фундаментальныя даследаванні І.І. Лапы, М.К. Любаўскага, Ф.І. Ленатовіча ды іншых навукоўцаў, якія і на сённяшні дзень не страцілі сваёй актуальнасці.

Зараджэнне ўласна беларускай гістарыяграфічнай канцэпцыі адносіцца да першай паловы XIX ст. і цесна звязана з развіццём беларусазнаўства. У канцы XIX–пачатку XX ст. пачынаецца фарміраванне нацыянальнай беларускай гістарыяграфіі. З 1880-х гг. даследаваў мінулае беларускага народа, праблемы фарміравання дзяржаўнасці, сацыяльна-эканамічныя адносіны ў ВКЛ М.В. Доўнар-Запольскі. У пачатку XX ст. да вырашэння важнейшых пытанняў

этнагенезу беларусаў падышоў Я.Ф. Карскі. Вяхой у станаўленні айчыннай гістарыяграфіі стала праца В.Ю. Ластоўскага «Кароткая гісторыя Беларусі», выдадзеная на беларускай мове ў 1910 г. у Вільні. Канчатковае фарміраванне гістарычнай навукі ў Беларусі адносіцца да пачатку 1920-х гг. Аднак у 1930-я гг. у СССР пракацілася хваля масавых рэпрэсій, якія закранулі таксама і беларускую гістарычную школу.

У пасляваенны перыяд актыўна вывучалася мінулае зямель Беларусі ад старажытнасці да XIII ст. (Л.В. Аляксееў, П.Ф. Лысенка, Э.М. Загарульскі). Сацыяльна-эканамічную, палітычную і культурную гісторыю Вялікага Княства Літоўскага распрацоўваў знаны гісторык, першы рэктар БДУ У. Пічэта. Шырока даследаваліся беларускія гарады (З.Ю. Капыскі, А.П. Ігнаценка, А.П. Грыцкевіч і інш.), вывучалася аграрная тэматыка (Дз.Л. Пахілевіч, П.Р. Казлоўскі, В.І. Мялешка, З.Ю. Капыскі, М.Ф. Спірыдонаў, П.А. Лойка, В.Ф. Голубеў), стасункі з Расіяй (А.П. Ігнаценка, Л.С. Абэцэдарскі), царкоўная гісторыя (Я.Н. Мараш). Выбітны даследчык М.М. Улашчык падрыхтаваў да выдання беларуска-літоўскія летапісы і стварыў грунтоўныя працы па археаграфіі і крыніцазнаўству. Важнай тэмай у айчыннай гістарыяграфіі было развіццё кнігадрукавання і дзейнасць Францыска Скарыны (Г.Я. Галенчанка, С.А. Падокшын, Ю.А. Лабынцаў, Я.Л. Неміроўскі, В.Ф. Шахматаў, У.М. Конан). Неабходна адзначыць і калектыўныя працы па гісторыі БССР (1955–1958, 1972–1975 гг.). Хаця ў савецкі перыяд і была выкарыстана шырокая база крыніц, але ў цэлым пераважаў перабольшаны класавы падыход, існавалі абмежаванні на свабоду даследавання. Развіццё нацыянальнай гістарыяграфіі адбывалася і на эміграцыі, асабліва пасля Другой Сусветнай вайны. Альтэрнатыўны погляд на мінуўшчыну Беларусі прадстаўлялі Л. Акіншэвіч, П. Урбан, Я. Запруднік, В. Тумаш, І. Касяк, В. і З. Кіпелі. Тэматыка іх даследаванняў была вельмі шырокай: гісторыя дзяржаўнасці, паходжанне беларусаў, скарыназнаўства, выбітныя асобы беларускай гісторыі, царкоўнае жыццё і г.д. На жаль, эміграцыйныя гісторыкі таксама не заўсёды пазбягалі палітызацыі сваіх даследаванняў, мелі абмежаваны доступ да крыніц.

З канца 1980-х гг. адбыўся паварот да праблем дзяржаўна-палітычнай гісторыі Беларусі. Пачатак гэтаму працэсу паклала праца М. Ермаловіча «Па слядах аднаго міфа», якая пабачыла свет у 1989 г. Розныя праблемы медыявістыкі закрануты ў даследаваннях Ю.М. Бохана, В.Ф. Голубева, П.А. Лойкі, Г.М. Сагановіча, М.А. Ткачова, У.П. Емяльянчыка, В.Л. Насевіча, А. Краўцэвіча і інш. Аднавілася напісанне абагульняючых прац па гісторыі Беларусі. Звернем таксама ўвагу, што з пачатку XX ст. шматлікія аспекты гісторыі Цэнтральна-Усходняй Еўропы, якія маюць дачыненне і да гісторыі Беларусі, даследуюцца гісторыкамі Польшчы, Літвы, Расіі, Украіны і некаторых іншых краін. Акрамя таго, абагульняючыя працы ўласна па беларускай гісторыі выходзілі ў Вялікабрытаніі, Польшчы, ЗША, Германіі.

Тэма 2. Першабытная эпоха на тэрыторыі Беларусі (100–35 тыс. гг. да н.э. – VIII ст. н.э.).

План:

1. Каменны век у Беларусі;
2. Бронзавы і жалезны век;
3. Рассяленне славян на тэрыторыі Беларусі.

2.1 Каменны век на Беларусі. Каменны век – найбольш працяглы перыяд у гісторыі чалавецтва. На працягу ўсяго гэтага часу камень, а таксама косць, рогі, дрэва пераважалі як матэрыял для вырабу прылад працы і зброі. Аднак каменны век падзяляюць на тры этапы, паколькі на кожным з іх адбыліся даволі значныя змены ў жыцці чалавека, з’яўляліся вызначальныя асаблівасці ў розных праявах матэрыяльнай і духоўнай культуры ды гаспадарчых занятках.

На этапе *палеаліта або старажытнага каменнага веку* (100 000–11/10 000 гг. таму) пачынаецца засялення чалавекам беларускіх зямель. На паўднёвым-усходзе Беларусі (в. Бердыж Чачэрскі р-н, в. Абідавічы Быхаўскі р-н, пас. Свяцілавічы Веткаўскі р-н) знойдзены некалькі крамянёвых вырабаў архаічнага выгляду, якія можна аднесці да этапа ранняга палеаліта. Верагодна, першымі жыхарамі беларускіх зямель былі менавіта неандэртальцы. Хаця, іх паселішчаў непасрэдна ў Беларусі не знойдзена. Першыя стаянкі людзей, выяўленыя ў Беларусі, – Юравічы (26 000 гг. таму, в. Юравічы Калінкавіцкі р-н) і Бердыж (24–23 000 гг. таму, в. Падлужжа Чачэрскі р-н) – былі звязаны з людзьмі сучаснага антрапалагічнага тыпу – краманьёнцамі (неантрапамі), якія да 40/35 000 гг. таму канчаткова выціснулі неандэртальцаў.

У часы палеаліта чалавек існаваў ва ўмовах ледавіковай эпохі. На поўначы Беларусі стаяў ледавік. Клімат быў халодны, расліннасць – бедная, характэрная для арктычнай тундры. Умовы і лад жыцця першабытных людзей былі цяжкімі. Жытлы будавалі са скур і касцей жывёл, жэрдак, выкарыстоўвалі агонь. Займаліся збіральніцтвам, паляваннем (на маманта, шарсцістага насарога, паўночнага аленя, першабытнага быка, дзікага каня і інш.). Пераважаў паляўнічы характар гаспадарання, адбывалася ўдасканаленне прылад працы. З крамянёвых пласцін выраблялі скрабкі, разцы, сякеры, цёслы, іголки, нажы і інш. Каля 15 000 гг. таму пачалося пацяпленне, і да 14 000 гг. таму ледавік цалкам пакінуў тэрыторыю Беларусі. Пачаўся познеледавіковы перыяд з яшчэ даволі суровым кліматам. Адпаведна і расліннасць мела элементы лясной, стэпавай і тундравай зоны. Зніклі маманты, шарсцістыя насарогі, дамінуючым відам у фаўне стаў паўночны алень. На беларускіх землях рассяліліся плямёны паляўнічых на паўночных аленяў.

Ужо ў эпоху палеаліту чалавек падышоў да стварэння першабытнага мастацтва і рэлігійных вераванняў. Людзі адчувалі патрэбу ў эстэтычных перажываннях і ва ўяўленнях пра карціну свету. Тагачасны чалавек вырабляў ўпрыгожанні, наносіў выявы з косці, рабіў разнастайныя касцяныя статуэткі, амулеты са звярыных зубоў. Пачаткі першых рэлігійных вераванняў звязаны з узнікненнем анімізму (г.зн. веры ў духаў і душы), татэмізму (веры ў

звышнатуральную роднасць паміж родам і нейкай жывёлай або раслінай), а таксама фетышызму (пакланенне неаддухоўленым прадметам, якім надаюцца звышнатуральныя якасці).

На дадзены момант у Беларусі знойдзена толькі крыху больш за 20 стаянак з фінальнага перыяду палеаліту. Людскія калектывы былі малалікія і часта перамяшчаліся з месца на месца. На кожнай стаянцы жыло прыкладна па 25–30 чалавек, якія складалі першабытную (раннеродавую) абшчыну. Абшчына – устойлівая форма сацыяльнай арганізацыі, якая характарызуецца пэўнай ступенню калектывнай уласнасці на сродкі вытворчасці, асаблівасцямі працэсу вытворчасці і сацыяльнага жыцця. Узнікла як арганізацыя кроўных родзічаў у першабытную эпоху, калі прымітыўны ўзровень развіцця прадукцыйных сіл і вытворчых адносін не дазваляў людзям паасобку здабываць сабе неабходныя сродкі для існавання. Першабытнай абшчыне ўласцівы калектывная ўласнасць на сродкі вытворчасці і калектывнае размеркаванне прадуктаў працы, роўнасць усіх яе членаў, адсутнасць публічнай улады і права. Родавая (сваяцкая) абшчына заснавана на сумесным вядзенні гаспадаркі, сумесным карыстанні і валоданні зямлёй сваякамі па крыві.

Пад час *мезаліта* або *сярэдняга каменнага веку* (9 000–5 000 гг. да н.э.) адбываецца істотнае пацяпленне клімату, пераход да максімальна спрыяльных кліматычных умоў, развіццё сучаснай флоры і фаўны. Тундравы стэп змяніўся ляснымі масівамі, у жывёльным свеце пераважалі ласі, мядзведзі, дзікі, алені, туры, вадаплаўныя птушкі. Менавіта на гэты перыяд прыпадае максімальнае развіццё прысвойваючай гаспадаркі (паляванне, рыбалоўства, збіральніцтва). Змены клімату значна паўплывалі на ўсе бакі чалавечага жыцця – мяняюцца спосабы палявання, павялічваецца роля рыбалоўства, шырока ўжываліся лук і стрэлы, драўляныя чоўны, быў прыручаны сабака. Значны рост біямасы прывёў да росту эфектыўнасці прысвойваючай гаспадаркі, у т.л. і збіральніцтва. У Беларусі вядома 120 мезалітычных стаянак, былі заселены ўзбярэжжы Дняпра, Прыпяці, Нёмана, іх буйнейшыя прытокі, менш стаянак выяўлена ў Падзвінні і Цэнтральнай Беларусі.

Заклучны этап каменнага веку – *неаліт* або *новы каменны век* (5 000–3 000 гг. да н.э.). У гэты час адбываюцца радыкальныя змены ў гаспадарцы, матэрыяльнай і духоўнай культуры. На беларускіх землях зафіксавана ранняе распаўсюджанне глінянага посуду. Адбываецца росквіт апрацоўкі крэменю, з якога выраблялі нажы, кінжалы, скрабкі, скоблі, скрэблы, праколкі, свердлы, разцы, наканечнікі коп'яў і стрэл, долаты, сякеры. У познім неаліце пачалі здабываць крэмень з шахтаў, з'яўляецца шліфаванне і ткацтва.

У неаліце, у сувязі з паступовым пагаршэннем клімату і празмерным выкарыстаннем прыродных рэсурсаў шматлікім насельніцтвам, пачынаецца крызіс прысвойваючай гаспадаркі. З 4-га тг. таму на паўднёвым-захадзе Беларусі адбываецца паступовы пераход ад прысвойваючай да прынцыпова новай, вытворчай (земляробства, жывёлагадоўля) гаспадаркі, які на астатняй тэрыторыі расцягнуўся амаль на два тысячагоддзі. У Беларусі адбылася *неалітычная рэвалюцыя*, якая выклікала глабальныя перамены ва ўзаемаадносінах чалавека і прыроды, прывяла да істотных зменаў у сацыяльна-

эканамічным ладзе, рэлігійных уяўленнях, дэмаграфічных працэсах. На беларускіх землях людзі перайшлі да аседлага ладу жыцця, пачалося паскоранае дэмаграфічнае развіццё (вядома каля 1 500 неалітычных паселішчаў), з'явіліся перадумовы для маёмаснай і сацыяльнай дыферэнцыяцыі насельніцтва, складваліся патрыярхальныя родавыя калектывы.

2.2 Бронзавы і жалезны век. У *бронзавым веку* (2 000 гг. да н.э.–VIII ст. да н.э.) узнікае і распаўсюджваецца металургія бронзы. Першыя металічныя вырабы, якія яшчэ доўга выкарыстоўваліся побач з крамянёвымі, спрыялі паскоранаму гаспадарчаму, сацыяльнаму і духоўнаму развіццю грамадства. У Беларусі металічныя вырабы з'явіліся ў першыя стагоддзі 2-га тг. да н.э. на поўдні і паўднёвым усходзе (Рагачоўскі і Веткаўскі р-ны). Пры гэтым трэба адзначыць, што сваіх радовішчаў руды не было, адпаведна сыравіна і вырабы імпартаваліся (пазней з'явілася ўласная металаапрацоўка). Хаця, камень паранейшаму заставаўся асноўным матэрыялам, аднак змянілася тэхналогія яго апрацоўкі (шліфаванне, свідраванне). У гэты час актывізаваўся абмен з землямі Прыбалтыкі, Украіны, Балкана-Карпацкім і Каўказкім металургічнымі цэнтрамі, Цэнтральнай Еўропай, Скандынавіяй. Хутка развівалася вытворчая гаспадарка, якая ўжо распаўсюдзілася паўсюдна. Тым не менш, захоўвалася значная роля прысвойваючай гаспадаркі. Адбыліся змены ў рэлігійным жыцці, што было абумоўлена неалітычнай рэвалюцыяй, а дакладней сезонна-гаспадарчай цыклічнасцю працы.

Адным з важнейшых працэсаў, якія адбываліся ў 3-м тг. да н.э. у Еўропе стала з'яўленне тут індаеўрапейцаў. У 3/2 тг. да н.э. новае насельніцтва пранікае і на беларускія землі, дзе сутыкаецца з мясцовым неалітычным, фіна-угорскім этнічным элементам. У 2-м тг. да н.э. Беларусь была заселена балцкім адгалінаваннем індаеўрапейцаў. Іх прыход паскорыў распаўсюджванне на нашай тэрыторыі вытворчай гаспадаркі, новых сацыяльных адносін і рэлігійных уяўленняў. Пашырыўся культ сонца і агню, ушанаванне дажджу, змяніўся пахавальны абрад (трупаспаленне і насыпанне курганоў). Мастацтва мела як эстэтычныя, так і магічныя функцыі.

Жалезны век (VIII/VII ст. да н.э. – VIII ст. н.э.) характарызуецца з'яўленнем і шырокім распаўсюджваннем металургіі жалеза. У Беларусі жалезныя прылады працы з'явіліся спачатку на поўдні, а ў II–I стст. да н.э. – і на поўначы. Пашырэнню чорнай металургіі спрыяла даступнасць сыравіны (адклады балотных і азёрных руд ёсць па ўсёй краіне) і адносна нескладаная тэхналогія варкі жалеза (т.зв. сырадутны спосаб). Прадукцыйнасць жалезных прылад працы была большай за каменныя ці бронзавыя, што абумовіла іх шырокае распаўсюджванне. Асновай гаспадаркі беларускіх зямель сталі земляробства і жывёлагадоўля, якія дапаўняліся паляваннем, рыбалоўствам і збіральніцтвам. Вельмі хутка развівалася падсечнае земляробства (на поўдні Беларусі ў 1-м тг. н.э. вядома ўжо і воруўнае), выкарыстанне жалезных прылад дазволіла значна пашырыць пасяўныя плошчы, павялічылася ўраджайнасць, з'явіліся запасы прадуктаў. Пашыраўся тавараабмен з суседнімі рэгіёнамі. Рост прадукцыйнасці працы веў да наапаўнення багаццяў у некаторых родаў і плямён. Развівалася маёмасная няроўнасць і сацыяльная дыферэнцыяцыя, грамадства знаходзілася

на стадыі разлажэння родавага ладу. Умацоўвалася роля асобных, малых сем'яў. У другой палове 1-га тг. н.э. адбыўся пераход ад родавай да тэрытарыяльнай (суседскай) абшчыны, у якой пераважала індывідуальная ўласнасць малых сем'яў на надзелы ворнай зямлі пры захаванні калектыўнай уласнасці на іншых угоддзях. Вылучылася група абшчыннікаў, якая набывала багацці за кошт як асабістага становішча, так і ваенных набегаў. Адасаблялася родапляменная знаць. Ускладнялася духоўная культура: у міфах і абрадах адлюстроўвалася фактычна ўся прырода, у асноўным сфарміраваўся пантэон багоў, працягвалі існаваць розныя культы, магія, выяўлены свяцілішчы і кultaвыя збудаванні, развіваліся першабытнае мастацтва, рацыянальныя веды і фальклор.

2.3 Рассяленне славян на тэрыторыі Беларусі. Першыя бясспрэчныя звесткі аб славянах на тэрыторыі Беларусі звязаны з насельніцтвам пражскай археалагічнай культуры, помнікі якой фіксуюцца з V ст. н.э., а магчыма і яшчэ раней, у басейне рэк Прыпяць і Ясельда.

Яшчэ ў першай палове 1-га тг. н.э. у славян адбываўся распад родавых адносін, родавая абшчына трансфармавалася ў суседскую. Узнікла расслаенне. Са збыднелых людзей утваралася залежнае сялянства, якое яшчэ не страціла сваёй свабоды, але ўжо стаяла на сацыяльнай лесвіцы ніжэй, чым свабодныя абшчыннікі. Дзякуючы захопу значных тэрыторый памнажае свае багацці племянная вярхушка (племянны правадыр, старэйшыны – самыя паважаныя прадстаўнікі родаў, дружына), якая атрымлівае большую частку здабычы: рабоў, жывёлу, каштоўнасці, найбольш урадлівыя землі. У славян існавала рабства і гандаль рабамі. Колькасць рабоў папаўнялася за кошт палонных. Рабства мела хатні патрыярхальны характар (колькасць рабоў-някроўнікаў была невялікай; раб меў пэўную гаспадарчую самастойнасць, адносна невялікай была норма эксплуатацыі, раб і гаспадар былі ўключаны ў агульны вытворчы працэс). Славяне звычайна бралі палонных для таго, каб прадаць іх у рабства ці атрымаць за іх выкуп. Формай палітычнай арганізацыі славян была ваенная дэмакратыя. Узначальваў племя вярхоўны правадыр, пры якім быў савет старэйшын. Вярхоўную ўладу меў народны сход – агульны сход свабодных мужчын, здольных насіць зброю, якія вырашалі пытанні вайны і міру, выбіралі старэйшын і правадыра племені. Правадыры выконвалі грамадзянскія, ваенныя і жрэчаскія функцыі. Заўважым, што ваенная дэмакратыя ўзнікае на заключным этапе першабытнага грамадства, напярэдадні ўтварэння дзяржавы.

У VIII–IX стст. н.э. славяне пачалі засяляць астатнія землі Беларусі, Падняпроўе і Падзвінне. У выніку рассялення славян на беларускіх землях і іх кантактаў з мясцовым балцкім насельніцтвам утварыліся тры новыя ўсходнеславянскія этнічныя супольнасці: крывічы-палачане, дрыгавічы, радзімічы. Полацкія крывічы займалі басейн Заходняй Дзвіны і вярхоўі Дняпра. На аснове племяннога княжання крывічоў склалася Полацкае княства – першая сярэднявечная дзяржава на тэрыторыі Беларусі. Дрыгавічы пражывалі на землях паўднёвай, часткова цэнтральнай і заходняй Беларусі. Генетычна яны паходзілі ад насельніцтва пражскай культуры, мелі ўсходнеславянскую мову, былі даволі развітыя, бо аднымі з першых мелі сваё «княжанне». Радзімічы

пражывалі ў міжрэччы Дняпра і Дзясны у басейне р. Сож. Дадзеныя супольнасці мелі славянскія этнічныя рысы і мову. Аднак прасочваўся і балцкі этнічны ўплыў, асабліва ў жаночых упрыгожваннях і пахавальным абрадзе. На працягу IX–XI стст. адбывалася славянская каланізацыя Верхняга Панямоння. У сярэднявеччы ў гэтым рэгіёне пастаяннай этнічнай мяжы не было, адчуваўся моцны ўзаемаўплыў балтаў і славян.

Такім чынам, перыяд першабытнаабшчыннага ладу быў вызначальным часам у развіцці чалавецтва і грамадства: чалавек навучыўся вырабляць дасканалыя прылады працы і перайшоў ад прысвойваючай да вытворчай гаспадаркі, у нетрах першабытнага грамадства ўзніклі першыя дзяржавы і цывілізацыі. Чалавек засяліў і асвоіў тэрыторыю Беларусі, а пазней беларускія землі былі заселены славянскімі плямёнамі. Адбылася неалітычная рэвалюцыя, развівалася мова, рэлігія, мастацтва. На землях Беларусі ў першабытную эпоху праходзілі актыўныя працэсы маёмаснай і сацыяльнай дыферэнцыяцыі насельніцтва, што стварыла перадумовы для ўзнікнення першых дзяржаў.

Тэма 3. Першыя дзяржаўныя ўтварэнні на беларускіх землях (IX–першая палова XIII ст.).

План:

1. Вытокі дзяржаўнасці Беларусі. Полацкае і Тураўскае княствы ў IX–XI стст.;
2. Удзельная (феадальная) раздробленасць на беларускіх землях (XII–першая палова XIII стст.);
3. Палітычны лад першых беларускіх княстваў.

3.1 Вытокі дзяржаўнасці Беларусі. Полацкае і Тураўскае княствы ў IX–XI стст. Па меркаванні беларускага даследчыка Г. Штыхава ва ўсходніх славян да IX ст. існавалі ўсе сацыяльныя перадумовы для ўзнікнення сваёй дзяржаўнасці. Насельніцтва размяшчалася па тэрытарыяльнай, а не кроўнароднаснай прыкмеце, існавала аддзеленая ад асноўнай масы народа дзяржаўная ўлада, зараджалася сістэма збірання даніны са свабоднага насельніцтва для ўтрымання князя і ваенна-дружыннай знаці. Таму з’яўленне ў 860-х гг. варагаў на чале з Рурыкам рашаючага значэння ў справе ўзнікнення дзяржаў ва ўсходняй Еўропе не мела, аднак надавала гэтаму працэсу хуткія тэмпы і рабіла яго незваротным.

Да сярэдзіны IX ст. звесткі аб дзяржаваўтваральных працэсах на землях Беларусі даволі абмежаваныя. Першай дзяржавай стала *Полацкае княства* (першае ўпамінанне – 862 г.), якое сфарміравалася на аснове племяннога княжання крывічоў-палачан. Полацк меў важнае эканамічнае і палітычнае значэнне ў рэгіёне, бо размяшчаўся на заходнім адгалінаванні гандлёвага шляху «з варагаў у грэкі». Ён знаходзіўся ў пастаянных палітычных і эканамічных кантактах з Кіевам, але характар адносін паміж Полацкім княствам і Кіеўскай

Руссю вызначыць вельмі цяжка. Цалкам верагодна, што гэтыя адносіны былі саюзнымі і абмяжоўваліся ўдзелам ва ўзаемавыгадных ваенных кампаніях. *Тураўскае княства* (першае ўпамінанне – 980 г.) узнікла на землях, заселеных дрыгавічамі і знаходзілася на тэрыторыі паўднёвай Беларусі ў басейне р. Прыпяць. Таксама як і ў крывічоў-палачан, у дрыгавічоў была свая прадзяржава, княжанне, якое кіравалася князямі з мясцовай родаплемянной старэйшыны. У X ст. Тураў, верагодна, трапіў у залежнасць ад Кіева. Перыядычна сустракаюцца звесткі аб падпарадкаванні Кіеву ў X ст. і племяннога княжання радзімічаў.

З сярэдзіны X ст. Полацкае княства выступае як самастойная дзяржава. Як мінімум з 970-х гг. паўнапраўным уладаром тут выступае князь Рагвалод. У палітычным канфлікце братаў наўгародскага князя Уладзіміра і кіеўскага князя Яраполка Святаславічаў, Полацкае княства стала на бок апошняга. У выніку, у 980 г. вялікае наўгародскае войска захапіла Полацк, Рагвалод разам з жонкай і сынамі быў забіты, а яго дачка Рагнеда прымусова стала жонкай Уладзіміра. Полацк часова ўвайшоў у склад Кіеўскай Русі, але ўжо ў канцы X ст. Рагнеда і яе сын ад Уладзіміра Ізяслаў былі высланы ў Ізяслаўль (Заслаўе). Напэўна, гэта была саступка кіеўскага князя полацкай знаці, якая дабілася аднаўлення ў Полацку асобнай княжацкай дынастыі, а значыць і дзяржаўнай самастойнасці. На перыяд княжання Брачыслава Ізяславіча (1003–1044 гг.) і Усяслава Брачыславіча (1044–1101 гг.) прыходзіцца росквіт Полацкай зямлі. У гэты час яно вяло актыўную барацьбу з Кіевам і Ноўгарадам за кантроль над заходняй часткай шляху «з варагаў у грэкі». Да Полацкага княства былі далучаны Віцебск, Усвяты, Менск, Орша і Копысь. Пачалася крывіцкая каланізацыя балцкіх зямель на захадзе: быў заснаваны горад Браслаў, а таксама ўсталяваны кантроль за Ніжнім Падзвіннем. Полацку плацілі даніну латгалы, лівы, земгалы, куршы і селы, былі заснаваны гарады Герцыке і Кукенойс. У сярэдзіне XI ст. пачалося будаўніцтва Сафійскага сабора, як сімвала моцы і незалежнасці Полацкага княства.

У Тураўскім княстве ў 988 г. была скасавана ўлада дрыгавіцкіх племянных князёў, і на іх месца кіеўскім князем Уладзімірам быў прызначаны яго сын Святаполк (988–1015 гг.). На працягу ўсяго XI ст. Тураўская зямля знаходзілася ў цесным палітычным кантакце з Кіевам. Пры Яраславе Мудрым у Тураве княжыў яго сын Ізяслаў, які таксама захаваў пры сабе княства пасля таго, як стаў у 1054 г. кіеўскім князем. Увогуле, Тураўскае княства займала значнае месца сярод княстваў Кіеўскай Русі, бо звычайна надавалася трэцяму па старшынству сыну вялікага князя кіеўскага. Любецкі з'езд 1097 г. прызнаў за Святаполкам Ізяславічам Тураў, Пінск, Берасце, Сцяпань, Дубровіцу, Давыд Гарадок, а таксама Кіеўскую і Наўгародскую землі. Менавіта ў XI ст. Тураўскае княства дасягнула сваіх максімальных межаў. Яго тэрыторыя ляжала ад Дняпра да Заходняга Буга і ад правабярэжжа Прыпяці да Полацкага княства. Заўважым таксама, што ў 984 г. войскі ваяводы кіеўскага князя Воўчага Хваста разбілі войска радзімічаў на р. Пяшчань, і яны былі далучаны да Кіеўскай Русі. З XI ст. землі радзімічаў увайшлі ў склад Чарнігаўскага княства. Гэта стала адной з прычын таго, што племянное княжанне радзімічаў так і не аформілася ў асобнае княства.

3.2 Удзельная (феадальная) раздробленасць на беларускіх землях (XII–першая палова XIII стст.). У гісторыі Еўропы раздробленасць з’яўлялася далейшым працягам развіцця дзяржаўнасці. Галоўнымі яе прычынамі былі барацьба за ўладу паміж шматлікімі прадстаўнікамі княжацкіх дынастый, эканамічная аўтаркія (стварэнне замкнутага, самазабяспечальнага эканомікі), заняўбанасць шляхоў зносін, фарміраванне феадальных адносін і ўзнікненне буйнога феадальнага землеўладання, павелічэнне ролі гарадоў у грамадскім жыцці пры панаванні натуральнай гаспадаркі.

Раздробленне Кіеўскай Русі было юрыдычна замацавана на Любецкім з’ездзе 1097 г., дзе адбыўся падзел дзяржавы паміж трыма лініямі княжацкага дому Рурыкавічаў, якія паходзілі ад сыноў Яраслава Мудрага. З гэтага часу Русь з’яўлялася сукупнасцю асобных спадчынных уладанняў розных галін княжацкай дынастыі. Канчаткова Кіеўская Русь распалася ў 1130-я гг. Заўважым, што полацкі князь Усяслаў Брачыславіч не браў удзел у гэтым з’ездзе, бо быў сюзерэнам Полацкай зямлі. Аднак пасля яго смерці працэсы драблення закранулі і Полацкае княства, якое стала дзяліцца на ўдзелы-воласці, у якіх княжылі прадстаўнікі полацкай княжацкай дынастыі. Тым не менш, Полацк лічыўся старшым горадам Полацкай зямлі, буйнейшым палітычным яе цэнтрам, а полацкі князь – галоўным.

У пачатку XII ст. пачало ўзвышацца Менскае княства, дзе кіраваў Глеб Усяслававіч (1104–1119 гг.). Ён імкнуўся пашырыць межы княства ў накірунку Дняпра, у сувязі з чым на працягу 1116–1119 гг. вёў барацьбу з кіеўскім князем Уладзімірам Манамахам. У 1119 г. Глеб быў узяты ў палон і хутка памёр, а Менская зямля часова была далучана да кіеўскіх уладанняў. Напружаныя адносіны з Кіевам меў і Полацк. У выніку пахода Мсціслава Уладзіміравіча ў 1127 г. Полацкае княства трапіла ў васальную залежнасць ад Кіева, а ў 1129 г. за адмову пайсці супраць полаўцаў полацкія князі Усяславічы былі ўвогуле высланы ў Візантыю. У 1132 г. палачане здолелі ўзвесці на пасад прадстаўніка полацкага княжацкага дому Васільку Святаславіча, але поўную самастойнасць аднавілі толькі пасля вяртання ў 1140 (1139) г. з Візантыі двух высланых князёў. Аднак ужо ў самой Полацкай зямлі пачаліся міжусобіцы між рознымі галінамі полацкай дынастыі, актыўна ўмешвалася ў палітычнае жыццё полацкае веча. У другой палове XII ст. за гегемонію ў Полацкай зямлі змагаліся Менск, Полацк, Друцк і Віцебск. У канцы стагоддзя адасабляюцца Лагойскае і Заслаўскае княствы. Аслабленыя Віцебск і Друцк часова трапілі ў залежнасць ад Смаленскага княства. У пачатку XIII ст. Полацкая зямля сутыкнулася з экспансіяй рыцараў Інфлянцкага ордэна на землях Ніжняга Падзвіння. Барацьба з крыжаносцамі аслабіла княства і стала адной з прычын яго паступовай палітычнай пераарыентацыі на супрацоўніцтва з Вялікім Княствам Літоўскім.

На пачатку XII ст. Тураўскае княства было прыналежнасцю старэйшай лініі Яраславічаў. Аднак ужо кіеўскі князь Уладзімір Манамах у 1113 г. адабраў княства ад Яраслава Святаполкавіча і далучыў Тураў да сваіх уладанняў. Манамахавічы перыядычна ставілі ў Тураве сваіх сыноў, а ў 1140-я гг. сталі драбіць Тураўскае княства, аддаючы гарады сваім саюзнікам (Берасце, Слуцк, Клецк і інш.). У 1157 г. Тураў, магчыма, пры падтрымцы гараджан, быў

захоплены Юрыем Яраславічам, які меў дынастычныя правы на кіраванне княствам. У 1157 і 1162 гг. Тураўская зямля вытрымала маштабныя паходы, арганізаваныя кіеўскім князем Ізяславам Давыдавічам, і аднавіла сваю самастойнасць. Пасля смерці Юрыя Яраславіча (каля 1183 г.) паміж яго сынамі адбыўся падзел дзяржавы на Тураўскае, Пінскае і Дубровіцкае княствы. У XII–XIII стст. Берасцейскае княства неаднаразова спрабавала стаць самастойным цэнтрам асобнага ўдзела, але сваёй дынастыі там не ўтварылася. З XIII ст. Тураў трапіў у залежнасць ад Галіцка-Валынскага княства. Паходы мангола-татараў 1237–1238 і 1240–1241 гг., падобна, абмінуў Тураўшчыну. У пачатку XIV ст. Тураўская зямля стала часткай ВКЛ.

Землі Пасожжа (тэрыторыя рассялення радзімічаў) у XII–XIII стст. уваходзілі ў склад Смаленскага і Чарнігаўскага княстваў. У сярэдзіне XIII ст. гэтыя тэрыторыі зведалі паходы мангола-татар. Пасожскія землі Чарнігаўскага княства сталі ардынскімі правінцыямі, а смаленскія князі прызналі сваю васальную залежнасць ад Арды толькі ў 1270-я гг. У Панямонні ў XI ст. на аснове ўсходнеславянскіх паселішчаў пачынаюць фарміравацца ўмацаваныя раннегарадскія цэнтры. На аснове такіх цэнтраў у XII–XIII стст. пачынаюць стварацца дзяржавы. У пачатку XII ст. ужо існавала Гарадзенскае княства, першым вядомым князем якога быў Усевалад Давыдавіч, жанаты з дачкой кіеўскага князя Уладзіміра Манамаха Агафіяй. Гарадзенскае княства ў XII ст. праводзіла пракіеўскую палітыку. У 1238 г. сустракаюцца першыя звесткі пра Новагародскае княства, калі яго князь Ізяслаў удзельнічаў у сумесным паходзе Міндоўга і галіцка-валынскага князя Данілы супраць Конрада Мазавецкага. У 1240-я гг. згадваюцца Ваўкавыскае і Слонімскае княствы. У сярэдзіне XIII ст. менавіта землі Верхняга і Сярэдняга Панямоння стануць ядром утварэння новай дзяржавы – Вялікага Княства Літоўскага.

Такім чынам, першыя раннесярэднявечныя княствы на тэрыторыі Беларусі з’яўляюцца вытокам яе дзяржаўнасці. Найбольш яскрава гэта выявілася ў гісторыі Полацкага княства – першага з вядомых нам дзяржаўных утварэнняў на нашых землях. У сваю чаргу, перыяд раздробленасці быў часам пераходу ад пачатковай дзяржаўнасці да кансалідацыі ў межах Вялікага Княства Літоўскага.

3.3 Палітычны лад першых беларускіх княстваў. Важная роля ў арганізацыі ўлады належала *князю*. Да пачатку XII ст. улада полацкага князя пасля яго смерці пераходзіла да старэйшага сына. У Тураўскім княстве кіравалі сыны кіеўскага князя, якія маглі займаць велікакняжацкі пасады у Кіеве. У такім выпадку ў Тураве кіраваў намеснік – пасадынік. Важна адзначыць, што і князь, і пасадынік маглі знаходзіцца ў Тураве адначасова. Такая з’ява, акрамя Ноўгарада, была незвычайнай для іншых зямель Русі. Князь арганізоўваў і ўзначальваў войска, клапаціўся пра бяспеку і абарону княства, кіраваў знешняй палітыкай і зносінамі з іншымі князямі, аб’яўляў вайну і заключаў мір, збіраў даніну, з удзелам народных прадстаўнікоў вяршыў суд, ажыццяўляў адміністрацыйнае кіраванне, прызначаў на пасады. Ваеннай і палітычнай апорай княжацкай улады была *дружына*, якая знаходзілася пры князі і на яго ўтрыманні. Дружына падзялялася на старэйшую («баляры», «сільныя мужы») і малодшую («дзецкія»). Таксама існавала гарадское апалчэнне («полк», «воі»), роля якога

павялічваецца з XII ст. Ваеннай сілай былі таксама найміты (у X–XI стст. – варагі, у XII ст. – літоўцы). Паступова фарміраваўся апарат улады. Княжацкімі ўраднікамі з’яўляліся цівуны, якія мелі судовыя і адміністрацыйныя функцыі, мытнікі, ключнікі, якія сачылі за харчовымі запасамі, дзецкія. У Тураўскім княстве існавала пасада тысяцкага, які ўзначальваў гарадское апалчэнне. Вялікае грамадскае значэнне меў епіскап, які ўдзельнічаў у пасяджэннях веча і судоў, замацоўваў сваёй пячаткай важнейшыя рашэнні органаў улады, ад яго імя маглі нават стварацца міжнародныя дагаворы.

У XII–XIII стст. у сувязі з удзельнай (феадальнай) раздробленасцю пашыраецца ўлада *веча* – агульнага схода свабодных жыхароў княства для вырашэння найбольш важных грамадскіх і дзяржаўных спраў. У паўнамоцтвы веча ўваходзілі вышэйшы суд, выбары князя і кантроль за яго дзейнасцю, вырашэнне пытанняў вайны і міру, прыняцце заканадаўчых актаў, разгляд мясцовых праблем. Уступлення князя на пасады суправаджалася строга вызначаным рытуалам, істотным элементам якога быў дагавор, замацаваны з абодвух бакоў прысягай (крыжацалаваннем). У Полацкай зямлі веча магло нават выганяць князя, калі ён парушаў умовы сваёй прысягі. Новы князь абіраўся толькі з ліку полацкай княжацкай дынастыі. У часы раздробленасці розныя галіны полацкай дынастыі трымалі свае вотчыны, удзелы. Ад імя веча заключаліся дамовы з Рыгай і іншымі гарадамі. Магчыма, у Полацку са складу веча абіраўся выканаўчы орган («30 мужоў-старцаў»). Некаторыя даследчыкі лічаць, што палітычны лад Полацкага княства эвалюцыянаваў да вечавой рэспублікі. Веча таксама дзейнічала ў Тураве. Верагодна, менавіта на такім сходзе тураўскім епіскапам быў абраны Кірыла Тураўскі (па просьбе князя і «людзей таго горада»). Заўважым, што епіскапа веча абірала толькі ў Ноўгарадзе. Веча, магчыма, у XIII ст. існавала ў Берасці. Прычым, уплывала на выбар мясцовага князя. Быў у Берасці і ваявода, цалкам верагодна, што выбарны. Акрамя гэтых гарадоў, у XII–XIII стст. веча існавала таксама ў Менску, Віцебску, Друцку. Такім чынам, у дадзены перыяд у беларускіх княствах аформіўся княжацка-вечавы дзяржаўны лад.

Тэма 4. Гаспадарка старажытнабеларускіх княстваў (IX–першая палова XIII ст.).

План:

1. Шматукладнасць эканомікі беларускіх зямель;
2. Гарады і гандалі на тэрыторыі Беларусі.

4.1 Шматукладнасць эканомікі беларускіх зямель. Перыяд IX–першай паловы XIII ст. на землях Беларусі характарызаваўся складаннем раннефеадальных адносін. Паралельна з феадальным існавалі таксама і іншыя сацыяльна-эканамічныя ўклады: абшчынны і рабаўладальніцкі. Таму гэты перыяд называюць перыядам шматукладнай эканомікі ў гісторыі Беларусі.

Абшчынны ўклад захаваўся яшчэ ад першабытных часоў. Ва ўласнасці абшчыны былі землі калектыўнага карыстання, лугі, рэкі. Аднак ворыўныя землі былі ўжо ў асабістым уладанні абшчыннікаў. Узаемаадносіны сялян рэгуляваліся абшчынным судом. Абшчына збірала даніну, дапамагала будаваць ці аднаўляць жыллё і г.д. Рабаўладанне на тэрыторыі Беларусі не стала масавай з’явай, а існавала ў выглядзе дамашняга і гандлёвага рабства. Для азначэння рабоў выкарыстоўваліся тэрміны «чэлядзь» і «халопы» (магчыма, з канца XI ст. пад «чэлядзю» стала разумецца ўсё залежнае насельніцтва, а паняцце «халоп» адносілася выключна да рабоў). Шмат свабоднага насельніцтва захоплівалася ў час войнаў і ператваралася ў халопаў. Халопамі становіліся залежныя сяляне, якія збеглі ад гаспадара, або людзі, народжаныя ад рабыні. Прадавалі рабоў як на знешнім, так і ўнутраным рынку. Рабы маглі выконваць розную працу для сваіх гаспадароў. Калі прадаць раба не ўдавалася, то праз пэўны час ён заставаўся сярод славян, як свабодны. Рабства мела патрыярхальны характар.

Аднак важнейшым працэсам у сацыяльна-эканамічным жыцці беларускіх зямель у разглядаемы перыяд было фарміраванне раннефеадальных адносін. Асновай гэтых адносін была феадальная ўласнасць на зямлю. Звычайна, яе фарміраванне адбывалася двума шляхамі: 1) вярхушка абшчыны канцэнтравала ў сваіх руках абшчынныя землі; 2) князь раздаваў землі сваім прыбліжаным за ваенную службу, а таксама дарыў яе царкве. Такім чынам, асноўнымі відамі феадальнага землеўладання былі: баярскае, княжацкае і царкоўнае. Пры федалізме менавіта зямля з’яўлялася галоўным сродкам багацця і вытворчасці.

У XII ст. з ліку дружыны і старой рода-племянной знаці пачынае фарміравацца новы сацыяльны слой – баярства. Баяры атрымлівалі ад князя землі (вотчыны) з правам збіраць з іх даходы і на ўмовах нясення ваеннай службы. Аднак у разглядаемы час вотчыннае землеўладанне было яшчэ рэдкаім, пераважала свабоднае сялянскае землекарыстанне. Вынікам з’яўлення буйнога землеўладання і паглыблення маёмаснай дыферэнцыяцыі было ўзмацненне залежнасці сялян. Згодна свайму прававому палажэнню сяляне падзяляліся на дзве асноўныя групы: свабодных і залежных. Асабіста-свабодныя сяляне («людзі», «смерды») маглі па свайму жаданню пакінуць гаспадара, адмовіцца ад сваіх зямельных трыманняў, плацілі фіксаваныя падаткі і выконвалі вызначаную норму работ у гаспадарцы феадала. Залежныя сяляне абкладаліся адвольнымі падаткамі, не маглі пакінуць свайго феадала. Сяляне-абшчыннікі траплялі ў феадальную залежнасць рознымі шляхамі. Значная частка бяднела ад уплаты цяжкіх княжацкіх данін, частых войнаў, судовых штрафаў і трапляла ў залежнасць за даўгі («закупы»). Сяляне-абшчыннікі, трапляючы ў кабалу, трацілі свабоду і зямлю. Часам сяляне, ратуючыся ад штодзённага гвалту і ўціскаў, самі вымушаны былі аддаваць сабе пад уладу аднаго з іх («радовічы» – сяляне, якія траплялі ў залежнасць у выніку дамовы). За карыстанне зямлёй сяляне павінны былі выконваць на карысць феадала зямельную рэнту. Існавалі тры яе формы: аброк ці даніна (рэнта прадуктамі), паншчына (адпрацовачная рэнта) і чынш (грашовая рэнта). У разглядаемы перыяд асноўнай формай рэнты была даніна (футры, мёд, воск, прадукты сельскай і лясной гаспадаркі), якая збіралася самім князем з дружынай з насельніцтва шляхам перыядычнага

аб'езду падуладных яму зямель. З распаўсюджаннем хрысціянства сяляне пачыналі плаціць збор на карысць царквы – «дзесяціну». Па сутнасці сялянскі надзел і сяляне былі для феодала крыніцай атрымання прыбавачнага прадукту. Важным фактарам станаўлення феадалізму на тэрыторыі Беларусі было ўзнікненне і развіццё першых дзяржаў – Полацкага і Тураўскага княстваў.

Галоўным заняткам насельніцтва Беларусі было земляробства. У IX–першай палове XIII ст. назіраўся значны прагрэс вырабу прылад працы, спосабаў апрацоўкі зямлі. На змену падсечна-агнявому земляробству прыйшло ворыўнае. Інтэнсіфікацыя земляробства была звязана з выкарыстаннем двухполля і нават трохполля, што вяло да росту ўраджайнасці. Найбольш распаўсюджанымі збожжавымі культурамі былі жыта, ячмень, авёс, проса, пшаніца. Як сельскае, так і гарадское насельніцтва займалася агародніцтвам і саадаводствам. Важнай галіной сельскай гаспадаркі была жывёлагадоўля. Акрамя гэтага, сяляне займаліся рознымі падсобнымі і дамашнімі промысламі, паляваннем, рыбалоўствам, бортніцтвам. Аднак усё яшчэ панавала натуральная гаспадарка.

Развіццё вытворчых сіл на беларускіх землях было звязана з працэсам аддзялення рамяства ад сельскай гаспадаркі. Рост прадукцыйных сіл у земляробстве суправаджаўся развіццём хатніх промыслаў. Рос прафесійны ўзровень сельскіх рамеснікаў, адбывалася іх спецыялізацыя, і яны паступова парывалі з сельскай гаспадаркай і забяспечвалі абшчыну сваімі вырабамі. Аднымі з першых з масы сельскага насельніцтва вылучыліся крычнікі і кавалі. У беларускіх гарадах апрацоўкай жалеза займаліся рамеснікі не менш чым 16 спецыяльнасцей. У IX–X стст. як самастойная галіна рамяства выдзяляецца ювелірная справа. Развіваліся ганчарства, выраб скур, футра, апрацоўка камяню, дрэва, косці, ткацтва, будаўніцтва і іншыя віды рамястваў.

4.2 Гарады і гандаль на тэрыторыі Беларусі. З развіццём рамяства і аддзяленнем яго ад сельскай гаспадаркі быў звязаны працэс узнікнення і росту гарадоў. Рамеснікі выходзілі з абшчыны і сяліліся там, дзе быў большы попыт на іх прадукцыю. Такім чынам, яны задавальнялі ўжо не толькі абшчыну, а больш шырокую тэрыторыю. На беларускіх землях найбольш буйнымі гарадамі сталі Полацк, Тураў, Берасце, Віцебск, Менск, Гродна, Навагародак і інш. Летапісныя крыніцы сведчаць аб існаванні ў XIII ст. на тэрыторыі сучаснай Беларусі 35 гарадоў. Горад складаўся з дзвюх частак: умацаванага дзядзінца (града) і гандлёва-рамеснага пасада, дзе знаходзіўся кірмаш. Найбольш багатую частку гараджан складалі князі, баяры, купцы, заможныя рамеснікі. Праўда, паранейшаму большасць насельніцтва яшчэ займалася і сельскай гаспадаркай. Трэба таксама падкрэсліць, што жыхары гарадоў на той момант яшчэ не вылучыліся ў асобнае саслоўе і складалі адно цэлае з насельніцтвам воласці.

Горад стаў таксама цэнтрам развіцця ўнутранага і знешняга гандлю. У IX–XIII стст. беларускія купцы гандлявалі з Візантыяй, Арабскім Усходам, Заходняй Еўропай, усходнеславянскімі княствамі. Актыўнаму развіццю гандлю спрыяла разгалінаваная сістэма рэк. Асабліва важнае значэнне для развіцця гандлю ў IX–XI стст. меў водны шлях «з вараг у грэкі», які звязваў Прыбалтыку і Скандынавію з Візантыяй, а таксама ўсходнеславянскія землі паміж сабой.

У перыяд IX–XI стст. беларускія землі найбольш актыўна гандлявалі з Візантыяй і арабскімі краінамі (Блізкі Усход, Пярэдняя і Сярэдняя Азія). Купцы з беларускіх зямель вывозілі футра, воск, мёд, збожжа, лён, рабоў. У Беларусь везлі каштоўныя камяні, залатыя і срэбраныя вырабы, упрыгожванні, лютэркі, зброю, дарагія тканіны, віно, прыправы. У першай палове XI ст., у сувязі з унутрыпалітычным крызісам Арабскага халіфату, гандаль з ім страціў сваё значэнне. Шлях «з вараг у грэкі» спрыяў маштабнаму гандлю з Візантыйскай імперыяй, у т.л. транзітнаму гандлю Візантыі з Паўночнай і Заходняй Еўропай. Усходнеславянскія купцы мелі права бязмытнага гандлю ў Канстанцінопалі. У Візантыю везлі: футры, воск, мёд, збожжа, скуры, зброю, рабоў. У сваю чаргу, імпартавалі тканіны, залатыя і срэбраныя вырабы, упрыгожванні, моднае адзенне, іконы, багаслоўскую літаратуру, царкоўныя прылады, віно, пергамент, скураныя вырабы, вінаград, фінікі, а таксама чарэшні, яблыкі, ігрушы, вішні, слівы, што садзейнічала разіццю на беларускіх землях садаводства. Не будзем забывацца, што з Візантыі ішлі адукацыя, асвета, матэрыяльныя і духоўныя дасягненні тагачаснай цывілізацыі. У XI–XIII стст. у выніку росту канкурэнцыі з боку Венецыі і Генуі, пачаткам крыжовых паходаў, нападаў полаўцаў на паўднёвыя стэпы гандаль з Візантыяй пачынае занепадаць.

У XII–XIII стст. на першы план выходзіць гандаль з краінамі Заходняй Еўропы. Па Дзвіне беларускія купцы выходзілі ў Балтыйскае мора, затым – у Паўднёвую Прыбалтыку, Скандынавію, Паўночную Германію і далей на Запад. Нямецкія купцы ўжо ў XII ст. мелі свае калоніі ў вусці Заходняй Дзвіны, што давала магчымасць весці гандаль без пасярэднікаў. Праўда, заснаванне Рыгі (1201 г.) абвастрыла адносіны ў Ніжнім Падзвінні. Тым не менш, гандлёвыя адносіны заўсёды імкнуліся падтрымліваць на належным узроўні: нямецкія купцы праз Полацк і Віцебск плылі ў Смаленск і далей у расійскія землі, а беларускія купцы вольна плылі ў Балтыйскае мора і далей у Брэмен, Дортмунд, Любэк і іншыя гарады. Нямецкія купцы везлі ў Беларусь соль, вырабы з воўны і палатно, тканіны, жалеза, медзь, волава, свінец, селядцы, піва, прыправы, а таксама давалі крэдыты пад пастаўкі воска і футры. Беларускія купцы вывозілі лес, футру, воск, мёд, лён, збожжа. Таксама праз Прыпяць і Заходні Буг адкрываўся гандлёвы шлях у Польшчу, а таксама ў Чэхію, Маравію, Паўднёвую Германію.

Па меркаванні некаторых даследчыкаў, менавіта ў гэты час узнікаюць зачаткі купецкіх гільдыяў, камерцыйнага права і крэдыту. Так, у 1229 г. была заключана дамова аб раўнапраўным гандлі паміж Смаленскам, Полацкам і Віцебскам, з аднаго боку, і Рыгай і Гоцкім берагам, з другога (т.зв. «Смаленская гандлёвая праўда»). Полацкі і віцебскі князь Гердзень 22 снежня 1264 г. выдаў грамату аб гандлёвых адносінах з Інфлянтамі, а ў 1265 г. полацкі князь Ізяслаў выдаў грамату Лівоніі і Рызе аб вольным гандлі і мірных адносінах.

Такім чынам, у IX–першай палове XIII стст. на землях сучаснай Беларусі існавала шматукладная эканоміка. У XII–XIII стст. ішоў працэс фарміравання раннефеадальных адносін. Адбывалася станаўленне асноўных форм зямельнай уласнасці, развіццё сельскай гаспадаркі і рамяства. Узнікаюць гарады, якія становяцца цэнтрамі ўнутранага і знешняга гандлю. У цэлым, усталяванне

раннефеадальных адносін у Беларусі вяло да ўздыму эканомікі. Разам з тым, у эканоміцы беларускіх зямель на працягу IX–XIII стст. пераважала аграрная вытворчасць і натуральны характар гаспадаркі.

Тэма 5. Прычыны і працэс утварэння Вялікага Княства Літоўскага (другая палова XIII–пачатак XIV ст.).

План:

1. Прычыны і перадумовы ўзнікнення Вялікага Княства Літоўскага;
2. Працэс утварэння Вялікага Княства Літоўскага;
3. Умацаванне дзяржавы ў канцы XIII–пачатку XIV ст.

5.1 Прычыны і перадумовы ўтварэння Вялікага Княства Літоўскага.

Утварэнню ў сярэдзіне XIII ст. новай дзяржавы – Вялікага Княства Літоўскага – спрыялі як знешнія, так і ўнутраныя фактары. Ва Ўсходняй Еўропе ў першай палове XIII ст. рэзка змянілася геапалітычная сітуацыя. Для шматлікіх дробных княстваў, што знаходзіліся на беларускіх землях, збліжэнне з Літвой стала актуальным у выніку пагрозы мангола-татарскага нашэсця. У сваю чаргу, для балцкіх плямёнаў, якія засялялі землі сучаснай Літвы, умацаванне саюзных адносін з беларускімі княствамі было абумоўлена небяспекай крыжацкай агрэсіі. Разам з тым, склаліся і неабходныя ўнутраныя, сацыяльныя перадумовы для з’яўлення гэтай дзвюхэтнічнай дзяржавы.

Літоўскае і беларускае насельніцтва ў Верхнім ды Сярэднім Панямонні, землі якога і сталі асяродкам дзяржаваўтваральных працэсаў, мела працяглы вопыт міжэтнічных кантактаў. Гэты рэгіён яшчэ з X–XI стст. стаў аб’ектам усходнеславянскай каланізацыі, але тут так і не ўсталявалася выразная этнічная мяжа паміж славянскім і балцкім насельніцтвам. Доўгі час княствы Русі збіралі з Літвы даніну, у XII ст. літоўскія плямёны бралі ўдзел у паходах беларускіх князёў у часы ўдзельнай раздробленасці. Калі ж землі Літвы выйшлі з-пад гэтай залежнасці ў канцы XII–пачатку XIII ст., і мясцовыя племянныя аб’яднанні пачалі набегі на Русь, то невядома ніводнага іх паходу на землі сучаснай Беларусі, напрыклад, Полацкае, Новагародскае або Менскае княствы (звесткі аб двух паходах літоўцаў на Полацкую зямлю ў пачатку XIII ст. з’яўляюцца даволі супярэчлівымі і няпэўнымі). Паміж знаццю літоўскіх і беларускіх зямель заключаліся дынастычныя шлюбы. Так, жонкай князя Герцыке Усевалада была дачка літоўскага кунігаса Даўгерда.

У аб’яднальных тэндэнцый была і сацыяльная аснова. На беларускіх землях ва ўмовах фарміравання феадальных адносін частка насельніцтва была зацікаўлена ў моцнай уладзе, ахове шляхоў зносін, нармалізацыі шматлікіх пабораў і пошлін, бо ўсобіцы паміж княствамі вялі да знішчэння людзей і матэрыяльных каштоўнасцей. Да таго ж, накопленыя і прырастаючыя рэсурсы дазвалялі арганізаваць абарону і пашырэнне дзяржавы. Беларускія гарады з’яўляліся месцамі развіцця рамяства і гандлю. У той жа час, на літоўскіх

землях развітых рамесных і гандлёвых цэнтраў яшчэ не існавала. У Літве адбываўся распад родаплемянных адносін, ішлі актыўныя працэсы маёмаснай дыферэнцыяцыі. Адпаведна літоўскае насельніцтва таксама было зацікаўлена ў больш цесных кантактах з беларускімі землямі. Не будзем забываць, што для зямель Літвы, дзе яшчэ не сфарміравалася ўласная дзяржаўнасць, беларускія княствы былі добрым узорам дзяржаўнай арганізацыі, традыцыі якой адлічваліся з IX–X стст.

У пачатку XIII стст. на літоўскіх землях пачалася цэнтралізацыя. Балцкія плямёны знаходзіліся на пераддзяржаўнай стадыі развіцця, формай іх палітычнай арганізацыі была ваенная дэмакратыя. На чале такіх племянных аб'яднанняў стаялі кунігасы. У сувязі са слабым развіццём вытворчых сіл, плямёны існавалі толькі за кошт рабаўнічых набегав на суседнія землі. З 1201 па 1236 г. літоўцы здзейснілі 40 паходаў: 22 – на Тэўтонскі (Нямецкі) ордэн, 14 – на ўсходнеславянскія землі, 4 – на землі Польшчы. Экспансія крыжаносцаў у пачатку XIII ст. прывяла да захопу зямель куршаў, латгалаў і прусаў, пазней – яцвягаў, земгалаў, селаў. Ужо ў 1236 г. адбыўся першы паход Інфлянцкага ордэна на Жамойць, але крыжацкае войска было разбіта ў бітве пад Шаўлямі. З 1237 г. Інфлянцкі і Тэўтонскі ордэн аб'ядналіся ў адну структуру, што яшчэ больш павялічыла яго сілу і небяспеку для балцкіх плямён. А ў 1245 г. Тэўтонскі ордэн атрымаў ад германскага імператара прывілей на атрыманне будучых захопленых зямель Літвы. Моцны крыжацкі ваенны і ідэалагічны ціск падштурхнуў розныя літоўскія плямёны ў першай трэці XIII ст. да аб'яднання. Сярод кунігасаў вылучылася дамінуючая старэйшая дынастыя, пачынальнікам якой быў, верагодна, бацька Міндоўга. Паступова ўзвышаецца і сам Міндоўг, які з 1238 г. згадваецца ў крыніцах, як кіраўнік Літвы (хіба, у вузкім значэнні), а з 1246 г. – уладар Літвы і найвышэйшы кароль.

5.2 Працэс утварэння Вялікага Княства Літоўскага. Утварэнне Вялікага Княства Літоўскага звязана з імем князя Міндоўга. Адным з цэнтраў новай дзяржавы становіцца Новагародак, які ў сярэдзіне XIII ст. перажываў бурны эканамічны ўздым. Магчыма, Міндоўг быў абвешчаны новагародскім князем са згоды мясцовага баярства. У 1248 г. ён захапіў землі сваіх сваякоў Таўцівіла, Едзвіда і Выкінта ды аб'яднаў пад сваёй уладай частку літоўскіх зямель, а таксама беларускае Панямонне (Новагародак, Гародня, Ваўкавыск, Здзітаў і Слонім). Сваякі Міндоўга вымушаны былі збегчы да галіцка-валынскага князя Данілы Раманавіча, які прыняў уцекачоў і аказаў ім ваенную дапамогу. Гэта было абумоўлена тым, што Галіцка-Валынскае княства само прэтэндавала на кантроль над землямі Заходняй Беларусі і не хацела з'яўлення ў гэтым рэгіёне новай ваенна-палітычнай сілы. Даніла Раманавіч арганізаваў супраць дзяржавы Міндоўга магутную кааліцыю, у якую акрамя самога Галіцка-Валынскага княства ўвайшлі частка літоўскіх плямёнаў, яцвягі і жамойты, а таксама Інфлянцкі ордэн. Галіцка-валынскі князь арганізаваў тры паходы на беларускае Панямонне ў 1249, 1251 і 1253 гг. Пры падтрымцы крыжаносцаў на землі Літвы ў 1251 г. напалі Таўцівіл, які ў 1250 г. у Рызе нават прыняў каталіцтва, і Выкінт. Амаль няспынная барацьба прымусіла Міндоўга пайсці на прымірэнне і саюз з Інфлянцкім ордэнам, якому ён абяцаў хрысціцца і аддаць частку Жамойці. У

1251 г. Міндоўг быў ахрышчаны паводле каталіцкага абраду, а ў 1253 г. каранаваўся, магчыма, у Новагародку, каралеўскай каронай, прысланай ад імя папы рымскага Інакенція IV. Крыжаносцы перасталі падтрымліваць Таўцівіла, што вымусіла яго спыніць барацьбу за ўладу. У сваю чаргу, жамойтаў і яцвягаў Міндоўг падкупіў «срэбрам многім». Затым былі наладжаны адносіны і з Галіцка-Валынскім княствам. У 1254 г. Міндоўг і яго сын, новагародскі князь Войшалк перадалі сыну Данілы Раманавіча Раману Новагародак, Слонім і Ваўкавыск. Раман Данідавіч пачаў княжыць у гэтых гарадах, як васал Міндоўга. Саюз быў замацаваны дынастычным шлюбам: трэці сын Данілы Раманавіча Шварн узяў у жонкі дачку Міндоўга.

Шляхам саступак Міндоўг разбурыў кааліцыю, якая паўстала супраць яго, выйграў час, каб накапіць сілы, і ў хуткім часе прыступіў да вяртання страчаных пазіцый. У 1258 г. дзяржава Міндоўга вытрымала маштабны татарскі набег, у якім удзельнічалі і галіцка-валынскія атрады. Гэта стала повадам разарваць саюз з Галіцка-Валынскім княствам і ў канцы 1250-х гг. аднавіць сваю ўладу над Новагародскай зямлёй. А ў 1260 г. пасля перамогі жамойтаў над войскамі Нямецкага ордэна ў бітве каля возера Дурбе Міндоўг адмовіўся ад хрысціянства і вярнуўся ў язычніцтва. Гэты крок дазволіў яму далучыць да сваёй дзяржавы Жамойць, у якой стаў княжыць яго пляменнік Транята. Хутчэй за ўсё, у гэты час вярхоўную ўладу Міндоўга прызнавала і Полацкае княства, дзе ў 1262 г. княжыў яго пляменнік і былы праціўнік Таўцівіл. Умацаваў Міндоўг і сваю ўладу ўнутры дзяржавы, жлостка расправіўшыся са сваімі ворагамі. Такім чынам, менавіта Міндоўг заклаў даволі трывалую аснову для далейшага развіцця новай дзяржавы – Вялікага Княства Літоўскага.

У 1263 г. Міндоўг і два яго сыны былі забіты ў выніку змовы, на чале якой стаялі князі-васалы жамойцкі Транята, нальшчанскі Даўмонт, полацкі Таўцівіл, а таксама ваявода вялікага князя Яўстафі Канстанцінавіч. Пасля чаго Транята (1263–1264 гг.) стаў княжыць «ва ўсёй зямлі Літоўскай і Жамойці». Па яго загадзе быў забіты Таўцівіл, замест якога полацкім князем стаў Гердзень. Аднак адзін з сыноў Міндоўга, Войшалк, здолеў выратавацца і ўцёк у Пінск, дзе прыняў манаскі сан. Верагодна менавіта па яго загадзе ўжо ў 1264 г. быў забіты Транята, а Даўмонт быў вымушаны збегчы ў Пскоў. Абапіраючыся на дапамогу Пінскага і Галіцка-Валынскага княстваў, Войшалк вярнуў сабе Новагародак. Пасля на чале новагародскіх і пінскіх дружын ён заняў уласна Літву, а таксама Нальшчаны і Дзяволтву. Уладу новага вялікага князя літоўскага Войшалка (1264–1267 гг.) прызнавалі Полацкая і Віцебская землі, дзе пасля гібелі Гердзеня, у 1265 г. княжыў агульны князь Ізяслаў. У 1267 г. Войшалк адмовіўся ад трона і пайшоў у манастыр, перадаўшы ўладу ў Вялікім Княстве Літоўскім Шварну Данілавічу (1267–1270 гг.), які, нагадаем, быў жанаты на дачцы Міндоўга. Сам жа Войшалк у 1268 г. быў забіты Львом Данілавічам, братам Шварна, паколькі сам хацеў атрымаць уладу ў ВКЛ.

5.3 Умацаванне дзяржавы ў канцы XIII–пачатку XIV ст. На змену памерламу Шварну прыйшоў новы вялікі князь літоўскі Трайдзень (1270–1282 гг.). Гэты князь вёў барацьбу з Галіцка-Валынскім княствам, супраць якога ў 1274 г. ён арганізаваў маштабны паход. У сваю чаргу, галіцка-валынскі князь

Леў Данілавіч разам з пінскімі і смаленскімі князямі хадзіў паходам на ВКЛ. Праўда пазней, абедзьве дзяржавы аб'ядналі свае намаганні ў барацьбе з Польшчай. На маладую дзяржаву таксама абрынуліся паходы крыжаносцаў і мангола-татар. У часы кіравання Трайдзеня ў склад ВКЛ уваходзіла Літва, Новагародская зямля, Гарадзеншчына, Жамойць, частка зямель яцвягаў. А вось Полацк і Віцебск, падобна, не прызнавалі яго ўлады. У гэтых княствах згадваюцца асобныя князі, заўважны іх цесныя сувязі са Смаленскам.

Перыяд з 1282 па 1296 гг. вельмі бедны на звесткі па дзяржаўнай гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. Нават дакладна невядома, хто прыйшоў на змену Трайдзеню на пасаду вялікага князя літоўскага. У крыніцах упамінаюцца такія імёны як Даўмонт (1285 г.), Машэке (1290 г.), Будзікід (1289, 1290 гг.), Будзівід, Пукувер (1291 г.). Ёсць звесткі аб паходах войск ВКЛ у польскія землі (1283, 1284, 1285, 1290, 1292 гг.), а на ўсходзе – на Цвярскую (1285 г.) і Ноўгародскую землі (1285/1286 г.). Актывізуецца барацьба Вялікага Княства з Нямецкім ордэнам, які ў 1283 г. выйшаў непасрэдна да ВКЛ, захапіўшы рэгіён Судавы. Крыжаносцы таксама наносілі ўдары па Вялікім Княстве Літоўскім у 1284 г, калі ўпершыню выйшлі да Гародні і спалілі яе, 1286, 1290, 1295 гг. У сваю чаргу, у 1281 г. войскі ВКЛ захапілі Герцыке. У 1286 і 1315 гг. на ВКЛ нападзілі татары-манголы разам з падуладнымі ім галіцка-валынскімі князямі.

Магчыма, сынам Пукувера (або Будзівіда?) быў наступны вялікі князь літоўскі Віцень (1296–1316 гг.). Віцень здолеў дасягнуць палітычнага адзінства Вялікага Княства Літоўскага, яго ўнутранай стабільнасці, бо меў трывалую апору ў мясцовым баярстве і гарадах. Падкрэслім, што ў 1307 або 1309 г. да ВКЛ шляхам дагавора і на правах шырокай унутранай аўтаноміі было далучана Полацкае княства.

Вялікі князь Віцень веў барацьбу з палякамі, крыжаносцамі і Рыгай. Крыжацкія паходы на ВКЛ адбываліся ў 1297, 1298, 1304, 1305, 1306, 1311, 1314 гг. Актывізацыя агрэсіі Нямецкага ордэна супраць беларуска-літоўскай дзяржавы была ў значнай ступені звязана з пераносам у 1309 г. яго сталіцы з Венецыі ў Мальбарк. Вялікае Княства таксама адказвала сваімі паходамі ў Прусію і Інфлянты: 1299, 1300, 1302, 1315 гг. У барацьбе з крыжаносцамі вылучаліся асобныя славетныя постаці, напрыклад, гарадзенскі староста і кашталян Давыд Гарадзенскі, які вызначыўся ў сутыкненні з рыцарамі ў 1314 г. пад Новагародкам. Аднак у гэтай жорсткай барацьбе выкарыстоўваліся і дыпламатычныя сродкі. Паабяцаўшы прыняць каталіцтва, у 1297 (1298) г. Віцень заключыў саюз з Рыгай, што дало магчымасць адбіць крыжацкі наступ на Жамойць. Адбываліся таксама паходы войск Вялікага Княства на польскія землі, напрыклад, у 1296, 1300, 1303 гг.

Такім чынам, Вялікае Княства Літоўскае ўзнікла ў сярэдзіне XIII ст. у басейне Верхняга і Сярэдняга Нёмана. З самага пачатку свайго існавання гэтая дзяржава была біэтнічнай, беларуска-літоўскай. Да XIV ст. канчаткова склалася тэрытарыяльная аснова Вялікага Княства Літоўскага ў складзе Літвы, Жамойці, Новагародскай і Полацкай зямель.

Тэма 6. Вялікае Княства Літоўскае ў часы княжання Гедыміна і Альгерда (1316–1377 гг.).

План:

1. Умацаванне становішча ВКЛ ва Ўсходняй Еўропе пры Гедыміне;
2. Прыход да ўлады Альгерда і асноўныя накірункі яго палітычнай дзейнасці;
3. Асаблівасці дзяржаўнага кіравання і мясцовага самакіравання ў ВКЛ.

6.1 Умацаванне становішча ВКЛ ва Ўсходняй Еўропе пры Гедыміне. У час кіравання вялікага князя літоўскага Гедыміна (1316–1341 гг.) пачынаецца перыяд хуткага тэрытарыяльнага росту Вялікага Княства Літоўскага. Выразна праяўляецца палітыка, накіраваная на «збіранне» зямель Русі, г.зн. уключэнне ў склад дзяржавы ці ў сферу ўплыву тэрыторый Усходняй Еўропы, якія працяглы час знаходзіліся ва ўмовах феадальнай раздробленасці і трапілі пад уладу Залатой Арды. Менавіта ў XIV ст. ВКЛ становіцца буйнейшым цэнтрам палітычнай кансалідацыі зямель Русі, якія паступова выходзяць з-пад уплыву Арды і прызнаюць уладу Вільні.

У першую чаргу, тэрыторыя ВКЛ пашыралася за кошт беларускіх зямель. Так, каля 1320 г. была далучана Віцебская зямля. Адбылося гэта шляхам заключэння ў 1318 г. шлюбу сына Гедыміна Альгерда і княжны Марыі, адзінай дачкі апошняга віцебскага князя Яраслава. Такі ход падзей быў вызначаны яшчэ ў 1317 г., калі вялікі князь літоўскі заключыў адпаведнае пагадненне з віцебскімі князем і баярамі. У 1320-я гг. уладу Гедыміна прызнала Менская зямля. Прынамсі ўжо ў 1326 г. у складзе пасольства ВКЛ у Ноўгарад згадваецца менскі князь Васіль, які, напэўна, меў васальную залежнасць ад вялікага князя літоўскага. Недзе ў 1320-я ці 1330-я гг. да Вялікага Княства было далучана Пінскае княства, князем якога стаў сын Гедыміна Нарымонт-Глеб. Напэўна, у гэты ж час у склад ВКЛ увайшлі Слуцк і Клецк, але дакладныя абставіны іх далучэння невядомы.

Заняпад Галіцка-Валынскага княства, які адбываўся ў першай палове XIV ст., дазволіў ВКЛ распаўсюдзіць свой уплыў на землі паўднёва-заходняй Беларусі, а таксама некаторыя тэрыторыі Украіны і Польшчы. Жонкамі апошніх галіцка-валынскіх князёў Юрыя Андрэевіча і Юрыя-Баляслава былі дачкі Гедыміна. Ужо недзе ў 1330-я гг. да Вялікага Княства былі далучаны Берасцейская зямля і Падляшша. У склад ВКЛ увайшла таксама Валынь, дзе пасля забойства ў 1340 г. Юрыя-Баляслава князем стаў сын Гедыміна Любарт-Дзмітрый. Тым не менш, землі былога Галіцка-Валынскага княства (Валынь і Берасцейшчына) усё яшчэ плацілі даніну Залатой Ардзе. У сваю чаргу, галіцкія землі адышлі да Польшчы, дзе ўжо панаваў кароль Казімір (1333–1370 гг.). Што датычыць адносін уласна з Польшчай, то яны ў разглядаемы час былі даволі мірнымі, чаму спрыялі дынастычныя сувязі паміж дзяржавамі: у 1325 г. дачка Гедыміна Альдона-Ганна выйшла замуж за сына польскага караля Уладзіслава Лакетка Казіміра, а яшчэ адна дачка Данута была жонкай мазавецкага князя Вацлава Плоцкага.

Актывізуюцца дыпламатычныя захады ВКЛ з мэтай кантраляваць важнейшыя ўсходнеславянскія княствы. Пры Гедыміне пэўную залежнасць ад Вялікага Княства мелі Ноўгарад, Пскоў, Смаленск, Цвер і, магчыма, Кіеў. Яго сын Нарымонт кантраляваў наўгародскія воласці Ладагу, Арэшак, Карэлу, палову Капор'я. Гедымін выдаваў сваіх дачок замуж за кіраўнікоў суседніх княстваў ці іх дзяцей, што ўмацоўвала становішча ВКЛ у рэгіёне. Напрыклад, дачкі Гедыміна былі жонкамі цвярскага князя Дзмітрыя Міхайлавіча, сына маскоўскага князя Івана Каліты Сямёна, казельскага князя Аляксандра Мсціславіча. У сваю чаргу, актыўная палітыка ВКЛ на ўсходзе прывяла да паходаў мангола-татар у 1325 і 1338 гг. Як спробу ўмацаваць свой уплыў на землях Русі можна разглядаць стварэнне пры Гедыміне асобнай незалежнай ад Масквы праваслаўнай мітраполіі ў Вялікім Княстве Літоўскім з цэнтрам у Новагародку (1317–1330 гг.).

Надзвычай важнымі для ВКЛ былі ўзаемаадносіны з Нямецкім ордэнам. Адбываўся пастаянны абмен ударамі паміж Вялікім Княствам і крыжаносцамі. Часта паходы адбываліся па некалькі разоў на год. Асноўным тэатрам баявых дзеянняў з'яўляліся Жамойць і Панямонне. Для абароны ад крыжаносцаў былі пабудаваны каменныя крэпасці ў Троках, Вільні, Медніках, Лідзе, Крэве. Гарадзенскі староста і кашталян Давыд Гарадзенскі, жонкай якога была дачка самога Гедыміна, вызначыўся ў ваенных сутыкненнях з крыжаносцамі ў 1314, 1319, 1326 гг. Вяртаючыся з гэтага паходу, Давыд быў забіты падасланным мазавецкім рыцарам. Цяжкія наступствы меў крыжацкія паходы 1333 г., калі была спалена важная крэпасць Вялена на Нёмане, і 1334 г., калі крыжаносцы спустошылі нават наваколлі Вільні. Ваеннае супрацьстаянне дапаўнялася дыпламатычнымі захадамі. Так, у 1322–1323 г. Гедымін нібыта гатовы быў хрысціць Літву (але толькі праз папскіх легатаў, а не праз Ордэн), што дазволіла яму атрымаць падтрымку папы рымскага Іаана XXII, польскага караля Уладзіслава Лакетка і заключыць перамір'е з Нямецкім ордэнам на 4 гады. Гедымін у 1323 г. выдаў прывілей, згодна з якім жыхары ганзейскіх гарадоў маглі на льготных умовах сяліцца ў Вялікім Княстве. З'явіліся першыя каталіцкія манастыры ў Вільні і Новагародку. Гэтыя планы рэалізаваны не былі, але ідэю хрышчэння язычніцкай Літвы з мэтай спыніць агрэсію Ордэна ўладары ВКЛ неаднаразова ўздымалі і пазней. Жыццё Гедыміна абарвалася ў 1341 г., калі ён быў смяротна паранены пры аблозе Баербурга.

Такім чынам, у выніку княжання Гедыміна, тэрыторыя ВКЛ павялічылася больш чым удвая (да 325–330 тыс. кв. км), з якіх на долю славянскіх зямель прыходзілася каля 70%, а на долю балцкіх і этнічна змешаных зямель – 30%. Менавіта пры Гедыміне дзяржава стала называцца Вялікае княства Літоўскае і Рускае, а Вільня канчаткова атрымала статус сталіцы дзяржавы. Кантакты з краінамі Заходняй Еўропы садзейнічалі культурнаму развіццю ВКЛ.

6.2 Прыход да ўлады Альгерда і асноўныя накірункі яго палітычнай дзейнасці. Яшчэ перад сваёй смерцю Гедымін падзяліў Вялікае Княства Літоўскае паміж сваімі сынамі. Сталіцу Вільню і велікакняжацкі пасад ён аддаў малодшаму Яўнугу (але, магчыма, гэта быў старэйшы сын ад апошняга шлюбу), Кернава і Слонім – Манівіду, Пінск і, верагодна, Тураў – Нарымонту,

Новагародак і Ваўкавыск – Карыяту, Валынь – Любарту, Крэва, Віцебск і, хіба, Менск – Альгерду, Трокі, Жамойць, Бярэсце, Падляшша і Гародню – Кейстуту. У Полацкім княстве недзе з 1338 г. княжыў Нарымонт-Глеб Гедымінавіч.

Такім чынам, новым вялікім князем літоўскім стаў Яўнут (1341–1345 гг.). Аднак у выніку змовы сваіх братоў Альгерда і Кейстута ў 1345 г. ён быў пазбаўлены ўлады, а вялікім князем літоўскім стаў Альгерд (1345–1377 гг.). Альгерд, які з’яўляўся вярхоўным князем, і яго брат Кейстут утварылі кіроўны дуумвірат. Адбыўся падзел дзяржавы на дзве часткі, як мяркуецца, з мэтай правядзення больш паслядоўнай палітыкі ў двух напрамках: у адносінах да Ордэна ды Русі і Арды. Альгерд узяў сабе ўсходнюю частку з цэнтрам у Вільні, а Кейстут – заходнюю частку ВКЛ цэнтрам у Троках.

Пры Альгердзе пачынаецца актыўная экспансія Вялікага Княства на землі Русі, чаму садзейнічала аслабленне Залатой Арды ў сярэдзіне XIV ст. Альгерд праводзіў выразна антытатарскую палітыку, якая карысталася папулярнасцю сярод удзельных усходнеславянскіх княстваў. Заўважым, што ў 1349 г. Альгерд узяў другі шлюб, і яго жонкай стала цвярская князеўна Ульяна Аляксандраўна. У выніку палітыкі Альгерда да ВКЛ былі далучаны Свіслацкае (каля 1348 г.) і Бранскае (1356 г.) княствы, заходняя частка Смаленскага княства, у т.л. усходнія і паўднёва-ўсходнія ўскрайкі беларускіх зямель – Мсціслаў, Прапойск (1358 ці 1359 г.). На мяжы 1350-х–1360-х гг. сыны Альгерда сталі княжыць у Чарнігава-Северскім і Кіеўскім княствах. Аднак, у склад ВКЛ увайшлі такія землі беларускія Падняпроўя і Пасожжа, як Рагачоў, Рэчыца, Бабруйск, Чачэрск, Гомель, а таксама Мазыр і Брагін. Аднай з найбольш значыных падзей на паўднёва-ўсходнім накірунку знешняй палітыкі Вялікага Княства стала бітва на р. Сінія воды ў 1362 г., у якой Альгерд разбіў войскі трох татарскіх ханаў, далучыў да ВКЛ Падолле ды выйшаў да нізоўяў Днястра і парогаў Дняпра.

З сярэдзіны XIV ст. Вялікае Княства Літоўскае ў палітыцы збірання «рускіх» зямель сутыкнулася з канкурэнцыяй з боку Маскоўскага княства. У 1350-я гг. паміж дзяржавамі вялася барацьба за ўплыў на Ноўгарад і Пскоў. У 1349 г. паводле пагаднення з князем Сямёнам Гордым Альгерд быў вымушаны часова адмовіцца ад палітыкі ўладкавання сваіх князеў у гэтых гарадах. З канца 1360-х гг. Альгерд разам з цвярскім князем Міхаілам Аляксандравічам, братам Ульяны Цвярской, пачаў барацьбу з маскоўскім князем Дзмітрыем Іванавічам. Мэтай барацьбы была перадача пасады вялікага князя ўладзімірскага ў рукі Міхаіла, а не Дзмітрыя. Альгерд у 1368, 1370 і 1372 гг. здзейсніў тры паходы на Маскву. Аднак няўдачы ў гэтых паходах прывялі да таго, што цвярскі князь пазней трапіў пад уладу князя маскоўскага. Менавіта з гэтых часоў пачалося працяглае суперніцтва паміж Вільняй і Масквой за ўладу ва Ўсходняй Еўропе. Тым не менш, на той час безумоўны прыярытэт у барацьбе за ўплыў на Русі мела Вялікае Княства Літоўскае. Альгерд таксама імкнуўся адрадзіць у ВКЛ самастойную праваслаўную мітраполію з цэнтрам у Новагародку.

Вялікае Княства распачало барацьбу з Польшчай за землі былога Галіцка-Валынскага княства. У выніку вайны 1349–1351 гг. польскі кароль Казімір захапіў Львоў, Холм і Галіч, у Белзе стаў княжыць Юрый Нарымонтавіч (як васал і ВКЛ, і Польшчы), а Луцк і Уладзімір захаваў за сабой Любарт. Пасля

вайны 1366 г. за Любартам захаваўся толькі Луцк, а Юрый Нарымонтавіч і Аляксандр Карыятавіч прынеслі прысягу каралю Казіміру, які валодаў Галіцкай зямлёй. У 1370 г., пасля смерці Казіміра, Любарт захапіў Уладзімір-Валынскі, а Юрый Нарымонтавіч прызнаў васальную залежнасць ад Альгерда. Быў таксама арганізаваны ваенны паход на землі Польшчы. Такім чынам, Вільня аднавіла кантроль за ўсёй Валынню. У 1377 г. пасля паходу польскага і венгерскага караля Людвіка I на Белз і Холм ВКЛ і Польшча падпісалі пагадненне, паводле якога Валынь і Берасцейшчына належалі Вялікаму Княству Літоўскаму, а Галіччына з Холмам і Белзам – Каралеўству Польскаму.

У перыяд княжання Альгерда пастаянна павялічваўся ціск на Вялікае Княства з боку крыжаносцаў. Асабліва цяжкі перыяд супрацьстаяння з Ордэнам пачаўся з 1351 г., калі вялікім магістрам стаў Вінрых фон Кніпродэ. Таксама сваю ролю адыграў і мір Нямецкага ордэна з Польшчай, падпісаны 8 ліпеня 1343 г. у Калішы. З другой паловы XIV ст. крыжаносцы актыўна нападлі ўжо на Аўкштоту і Полацкую зямлю. Па меры магчымасці ВКЛ таксама адказвала паходамі: у 1345–1382 гг. адбылося 40 паходаў супраць крыжаносцаў. У 1357 г. вярнулі Вялену, але ў 1364 г. зноў яе страцілі. У 1370 г. адбыўся вялікі паход Альгерда і Кейстута на Прусію. Аднак Вялікае Княства цярпела і адчувальныя няўдачы: параза ў бітва на р. Стрэва 2 лютага 1348 г., у 1360, 1364 і 1369 гг. крыжаносцы спальвалі Коўна, а ў 1363 г. узялі штурмам Гародню. Нават сам Кейстут у 1361 г. трапіў у палон, але здолеў збегчы. Зноў ВКЛ было вымушана звярнуцца да дыпламатычных гульняў вакол хрышчэння. У 1358 г. Альгерд і Кейстут вялі перамовы аб прыняцці каталіцтва ад імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі, аднак вылучалі такія нерэальныя тэрытарыяльныя прэтэнзіі, што перамовы праваліліся.

Такім чынам, у часы кіравання Альгерда Вялікае Княства Літоўскае актыўна павялічвала сваю тэрыторыю за кошт былых зямель Русі. Пры ім у склад ВКЛ увайшлі ўсе сучасныя беларускія землі. Шляхі гэтага ўваходжання былі розныя: шлюбныя сувязі, палітычныя саюзы, ваеннае падпарадкаванне. Аднак пераважаў мірны шлях далучэння. Значныя рэсурсы ішлі на барацьбу з крыжацкай агрэсіяй. Напрыканцы свайго панавання Альгерд перадаў значную частку дзяржавы ва ўдзелы шматлікім прадстаўнікам кіроўнай дынастыі і старажытных беларускіх ды літоўскіх родаў (доля ўдзелаў складала каля 70–75% усёй тэрыторыі ВКЛ). Пры Альгердзе землі Вялікага Княства Літоўскага пашырыліся да 630 000 кв. км, з якіх трэцюю частку складалі беларускія землі, а этнічна літоўскія – толькі дзясятую частку.

6.3 Асаблівасці дзяржаўнага кіравання і мясцовага самакіравання ў ВКЛ. Вялікае Княства Літоўскае складалася з земляў, якія мелі розную ступень залежнасці ад вялікага князя. Адною з частак дзяржавы была велікакняжацкая вотчына, якая ўключала ў сябе значную частку Літвы і Беларусі. Заўважым, што буйныя землеўладальнікі (князі і баяры) таксама мелі ўласныя вотчыны, у якіх з'яўляліся поўнымі гаспадарамі: збіралі падаткі, мыты, трымалі корчмы, арганізоўвалі гандаль і кірмашы, выдавалі законы, судзілі падданных. У склад ВКЛ уваходзілі ўдзельныя княствы, якія ўзначальваліся Гедымінавічамі і Руркавічамі. Усе часткі краіны мелі асаблівасці дзяржаўнага кіравання і

мясцовага самакіравання, а галоўным прынцыпам дзяржаўнага ўладкавання Вялікага Княства Літоўскага было захаванне «старыны», г.зн. сацыяльна-палітычных традыцый кожнай часткі краіны.

Уласна ядро ВКЛ складалі землі велікакняжацкай вотчыны. У адносінах да сваёй вотчыны ўлада вялікага князя літоўскага была неабмежаванай. У плане кіраванні гэтыя землі дзяліліся на велікакняжацкія (гаспадарскія) двары і воласці. Гаспадарскія двары размяшчаліся на землях сучаснай Літвы, заходняй і цэнтральнай Беларусі і не мелі ніякіх правоў мясцовага самакіравання. Яны кіраваліся старостамі і дзяржаўцамі, якія адказвалі за гаспадарчую дзейнасць у маёнтках, судзілі мясцовае насельніцтва, кантралявалі выкананне павіннасцей. У адрозненне ад двароў, велікакняжацкія воласці, якія знаходзіліся на землях паўднёвай і ўсходняй Беларусі, захоўвалі асновы традыцыйнага мясцовага самакіравання. Кіраваліся гэтыя т.зв. «рускія» воласці не толькі гаспадарскімі старостамі, але і ўласным валасным веча. У воласці існаваў кожны суд, які разглядаў грамадзянскія справы, межавыя спрэчкі, дробныя канфлікты, справы аб шкодніцтве і чараўніцтве, а таксама надзвычайныя справы (забойствы, падпалы, разбойныя напады). Узначальвалі сялянскае самакіраванне ў Беларусі, у залежнасці ад рэгіёна, выбарныя старцы, прыставы, сотнікі, сарочнікі і інш.

Фактычна па ўсёй тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага знаходзіліся шматлікія ўдзельныя княствы (напрыклад, Гарадзенскае, Новагародскае, Менскае, Мсціслаўскае, Тураўскае, Пінскае, Вяземскае, Ноўгарод-Северскае і інш.). Удзельныя князі знаходзіліся ў васальнай залежнасці ад вялікага князя літоўскага. Яны прыносілі вялікаму князю прысягу, павінны былі верна яму службыць, аказваць ваенную дапамогу і плаціць даніну. У сваю чаргу, удзельны князь мог засядаць у велікакняжацкай Радзе і разлічваць на абарону ад ворагаў. Пры гэтым удзелы мелі поўную самастойнасць у сваім унутраным кіраванні, у якое вялікі князь не ўмешваўся. Удзельныя княствы захоўвалі традыцыйныя прынцыпы кіравання. Усе ўнутраныя справы вырашаў удзельны князь разам з баярскай радай (думаі), дзе было прадстаўлена мясцовае баярства. Удзельны князь у сваім княстве вяршыў суд, раздаваў землі свецкім феадалам або царкве, санкцыянаваў здзелкі па куплі-продажы зямлі, арганізоўваў ваенную службу, ведаў гаспадарчымі і фінансавымі пытаннямі, кантраляваў збор падаткаў і мытных збораў, а таксама адбыванне насельніцтвам павіннасцей, па ўзгадненні з вялікім князем мог распараджацца часткамі свайго ўдзелу. Ва ўдзельных княствах існаваў уласны адміністрацыйны апарат: ключнікі, канюшыя, лоўчыя, гараднічыя, ляснічыя, цівуны, гаёўнікі, бабраўнічыя і інш. Так, гараднічыя сачылі за станам гарадскіх умацаванняў, а гаёўнікі – за станам бортных дрэваў. Цівуны выконвалі розныя мясцовыя адміністрацыйна-гаспадарчыя і судовыя функцыі, а ключнікі адказвалі за харчовыя запасы ў маёнтках. Па меркаванні М. Доўнар-Запольскага, ва ўдзельных княствах працягвалі сваю дзейнасць і вечавыя сходы.

У агульнадзяржаўным плане вышэйшым уладаром быў *вялікі князь літоўскі*, галоўным абавязкам якога з'яўлялася абарона ўласнасці і тэрыторыі дзяржавы. Манарх меў шырокія паўнамоцтвы: судзіў, веў міжнародныя справы, заключаў саюзы, абвешчаў вайну і заключаў мір, узначальваў войска,

прызначаў на дзяржаўныя пасады і раздаваў землі, распараджаўся дзяржаўнымі маёнткамі, даходамі і скарбам. Яму належала права заканадаўчай ініцыятывы і за яго подпісам выдаваліся ўсе важнейшыя заканадаўчыя акты. Аднак трэба памятаць, што менавіта ў велікакняжацкай вотчыне яго ўлада напачатку нічым не абмяжоўвалася, і ён з'яўляўся адзінай крыніцай права. Іншымі землямі дзяржава кіравала праз сваіх князёў-васалаў ці прадстаўнікоў велікакняжацкай фаміліі (іх залежнасць ад вялікага князя была дастаткова моцнай).

Пры вялікім князі літоўскім, як і ва ўсёй Еўропе, існаваў орган дарадцаў – *Рада*. Спачатку яна з'яўлялася прыватным велікакняжацкім саветам, які збіраўся толькі для нарады па публічных справах. І толькі ў канцы XIV ст. Рада ператвараецца ў орган дзяржаўнай улады з адпаведнымі паўнамоцтвамі. У склад Рады ўваходзілі сваякі вялікага князя, удзельныя князі, прадстаўнікі найбольш магутных феадальных родаў. У ВКЛ з канца XIII ст. існавалі з'езды вышэйшага стану грамадства («*протапарламенты*»), якія свае карані вялі яшчэ з перыяду вечавых сходаў. Як правіла, гэтыя былі з'езды ўладароў з вузкім колам самых уплывовых асоб, якія збіраліся для вырашэння важнейшых дзяржаўных спраў. На такія сходы прыбывалі і прадстаўнікі ніжэйшых сацыяльных слаёў для вырашэння розных уласных спраў. Прысутнасць на іх баярства з розных зямель ВКЛ надавала прынятым рашэнням агульнадзяржаўны характар. З дапамогай з'ездаў манарх забяспечваў паслушэнства кіроўнай эліты, а яна, у сваю чаргу, уплывала на прыняцце рашэнняў у сферы палітыкі і ў судовай дзейнасці. Напрыклад, з'езд вышэйшых станаў Вялікага Княства мог адбыцца пры ўзыходжанні на велікакняжацкі пасады Віцены. Пад 1305 г. хроніка Пятра з Дусбурга паведамляе пра напад аддзела крыжаносцаў на ВКЛ, які адбыўся ў той час, калі вялікі князь літоўскі сабраў «амаль усіх лепшых людзей свайго Каралеўства ... на нейкую нараду ці парламент». У 1338 г. Гедымін заключыў мір з крыжаносцамі са згоды сваіх дзяцей і ўсіх баяр. Агульны з'езд баярства адбыўся перад падпісаннем Крэўскага акта 1385 г. Скліканне такіх «протапарламентаў» у Вялікім Княстве Літоўскім працягвалася яшчэ і ў XV ст. і стала адной з перадумоў фарміравання новага прадстаўнічага органа ўлады – вальнага сойма.

Тэма 7. Абвастрэнне ўнутраных супярэчнасцей у Вялікім Княстве Літоўскім у 1377–1384 гг.

План:

1. Барацьба за ўладу пасля смерці Альгерда;
2. Палітычная сітуацыя ў ВКЛ напярэдадні заключэння Крэўскай уніі.

7.1 Барацьба за ўладу пасля смерці Альгерда. Пасля смерці Альгерда новым вялікім князем літоўскім стаў яго сын ад другога шлюбу Ягайла (1377–1392 гг.). Яго ўладу прызнаў і брат Альгерда Кейстут. Новы манарх адразу стаў праводзіць праходную палітыку. Ужо ў 1378 г. у Еўропу накіравалася

пасольства на чале з братам вялікага князя Скіргайлам з мэтай перамоў аб магчымым хрышчэнні Літвы ў каталіцтва. У верасні 1379 г. Ягайла і Кейстут заключылі з Ордэнам 10-гадовую дамову аб міры на землях Ваўкавыска, Драгічына, Мельніка, Берасця, Камянца, Гародні і суседніх нямецкіх зямель. У той жа час, вялікі князь адышоў ад актыўнай палітыкі на ўсходзе. Ягайла ўхіліўся ад удзелу ў Кулікоўскай бітве 8 верасня 1380 г., а таксама не змагаўся за самастойную мітраполію для Вялікага Княства Літоўскага. Новай палітыкай аказалася незадаволеная значная частка палітычнай эліты ВКЛ, перш за ўсё, дзеці Альгерда ад першага шлюбу. Старэйшыя браты Ягайлы сталі адасабляцца і шукаць апоры ў Масквы (Андрэй Полацкі і Дзмітрый Бранскі), Польшчы (Фёдар Ратненскі) ці Залатой Арды (Уладзімір Кіеўскі). У 1381 г. Скіргайла нават ажыццявіў разам з інфлянцкімі крыжаносцамі паход на Полацк.

У хуткім часе пачалі пагаршацца адносіны паміж Ягайлам і яго дзядзькам Кейстутам. Так, у 1380 г. Ягайла заключыў сепаратныя перамір'і з Інфлянцкім і Тэўтонскім ордэнамі. Гэтыя пагадненні падпісваліся не толькі без ведама і згоды Кейстута, але і былі скіраваны непасрэдна супраць яго. Верагодна, Ягайла хацеў аслабіць Кейстута, каб такім чынам павялічыць сваю ўладу. Не выключана, што новы вялікі князь літоўскі хацеў хрысціцца (у праваслаўе або каталіцтва), а Кейстут з'яўляўся прынцыповым праціўнікам хрышчэння.

Далейшае абвастрэнне палітычнай сітуацыі ў Вялікім Княстве Літоўскім справакавалі крыжаносцы, якія паведамлілі Кейстуту аб іх таемнай змове з Ягайлам. Пасля гэтага Кейстут у лістападзе 1381 г. захапіў Вільню, адхіліў свайго пляменніка ад улады і абвясціў сябе вялікім князем літоўскім (1381–1382 гг.). Ягайла быў адпраўлены ў Віцебск, а яго бліжэйшы паплечнік лідскі намеснік Вайдзіла быў павешаны. Аднак Ягайла не спыніў барацьбу за ўладу. Тым больш, што ўнутраныя супярэчнасці ў Вялікім Княстве па-ранейшаму актыўна падаграваліся крыжаносцамі. У ліпені 1382 г., пакуль Кейстут хадзіў на Северск супраць Карыбута Альгердавіча, Ягайла зноў заняў Вільню. Затым войскі Ягайлы і Скіргайлы пры падтрымцы крыжаносцаў занялі Трокі. Кейстут вымушаны быў вярнуцца, каб зноў распачаць барацьбу з Ягайлам. Да Кейстута далучыўся і яго сын Вітаўт. Іх войскі падыйшлі да Трокаў 3 жніўня 1382 г. Аднак непасрэдна да бітвы не дайшло, абодва бакі распачалі перамовы. У час перамоў Ягайла падманам захапіў у палон Кейстута і Вітаўта, якія былі зняволены ў замку Крэва. Ужо 15 жніўня 1382 г. Кейстут, верагодна, па загадзе Ягайлы, быў задушаны. А вось Вітаўт Кейстутавіч здолеў выратавацца і збегчы. Праз Мазавецкае княства (жонкай мясцовага князя Януша была сястра Вітаўта Ганна Кейстутаўна), у верасні–кастрычніку 1382 г. ён прыбыў да вялікага магістра Тэўтонскага ордэна Конрада фон Ротэнштайна, які займаў гэтую пасаду з чэрвеня 1382 г. Распачынаўся новы віток ваенна-палітычнай барацьбы за ўладу ў Вялікім Княстве Літоўскім.

7.2 Палітычная сітуацыя ў ВКЛ напярэдадні заключэння Крэўскай уніі. За ваенную падтрымку з боку крыжаносцаў, Ягайла вымушаны быў падпісаць з імі часовы мір. І ўжо 31 кастрычніка 1382 г. быў заключаны Дубіскі дагавор, паводле якога Ягайла даваў згоду на хрышчэнне язычніцкай Літвы на працягу чатырох гадоў пры пасярэдніцтве крыжаносцаў і спыняў супраць

Ордэна ўсякія баявыя дзеянні. Акрамя таго, за дапамогу крыжаносцам перадавалася амаль уся тэрыторыя Жамойці ажно да р. Дубісы. Дагавор падпісалі вялікі князь Ягайла, яго браты і маці Ульяна Цвярская, а таксама набліжаныя баяры. Аднак у чэрвені 1383 г. Ягайла так і не ратыфікаваў гэтую дамову, як абяцаў. Магчыма, ён веў перамовы з крыжакамі толькі з мэтай не дапусціць іх падтрымкі Вітаўта Кейстутавіча. Таксама верагодна, што ў першай палове 1383 г. вялікі князь літоўскі па ініцыятыве сваёй маці распачаў перамовы аб саюзе з маскоўскім князем Дзмітрыем Іванавічам (Данскім). На іх абмяркоўвалася магчымасць шлюбу Ягайлы з дачкой Дзмітрыя Іванавіча Соф'яй. Для заключэння шлюбу ўладару ВКЛ неабходна было прыняць праваслаўе і хрысціць у гэтую веру язычніцкае насельніцтва Літвы: *«бытии в воле их и креститися в православную веру и христианство свое объявити во все люди»*. Аднак падобныя планы так і не былі рэалізаваны.

Ужо 30 ліпеня 1383 г. магістр Ордэна К. фон Ротэнштайн абвясціў Ягайле Альгердавічу вайну. У гэты ж час Вітаўт, пры ваеннай падтрымцы Ордэна арганізаваў маштабны паход на Вялікае Княства Літоўскае. У жніўні 1383 г. ён разам з крыжаносцамі напаў на Трокі і 12 верасня захапіў іх. А 13 верасня імі была нават спалена частка Вільні. Падчас гэтага паходу крыжаносцы таксама разбурылі замак у Коўна. Тым не менш, у хуткім часе Ягайла здолеў адваяваць Трокі. Увесну 1384 г. таксама разам з крыжакамі Вітаўт хадзіў на Шырвінты на поўначы ад Вільні. Шукаючы падтрымкі ў крыжаносцаў, ён прыняў каталіцтва, а ў студзені 1384 г. заключыў з Ордэнам дамову, цалкам магчыма, вымушаную. Паводле яе ўмоў, Вітаўт перадаваў крыжаносцам у якасці лена сваю вотчыну, а таксама частку ВКЛ ад упадзення Віліі ў Нёман да зямель Ордэна: *«той край ніколі не належаў да нашых бацькоў і не маем на яго ніякіх правоў»*.

Аднак у ліпені 1384 г. Вітаўт прымірыўся з Ягайлам і вярнуўся ў Вялікае Княства Літоўскае. У час свайго адыходу ён нават спаліў два ордэнскія замкі: Марыенбург і Юргенбург. А ў верасні 1384 г. Вітаўт разам з Ягайлам разбурыў замак Марыенвердэр, пабудаваны крыжаносцамі менавіта ў вусці Нёмана і Віліі. Пад кантроль ВКЛ вярнуўся стратэгічна важны замак у Коўна. Пасля вяртання Вітаўт атрымаў ад Ягайлы амаль усю сваю вотчыну: Гародню, Берасце, Ваўкавыск, Падляшша. А каб атрымаць ад Ульяны Цвярской таксама і Луцк, ён нават прыняў праваслаўе.

Для ўмацавання сваёй улады ў Вялікім Княстве Літоўскім і барацьбы з Ордэнам Ягайла стаў шукаць знешняга саюзніка. І такім саюзнікам стала Польшча, у якой яшчэ ў 1382 г. пасля смерці караля Людавіка Анжуйскага пачалося бескаралеўе. У Людавіка і яго жонкі Альжбеты Баснійскай былі дзве дачкі: старэйшая Марыя і малодшая Ядвіга. Марыя была пасватана за Жыгімонта Люксембургскага, сына імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі і чэшскага караля. Аднак польская знаць не хацела, каб Марыя станавілася каралевай Польшчы, а Ядвіга – каралевай Венгрыі. Тады ўзнік варыянт шлюбу Ядвігі або з сынам аўстрыйскага герцага Леапольда Вільгельмам Габсбургам, або з Зямовітам Мазавецкім. Паміж Вільгельмам і Зямовітам нават пачаліся баявыя дзеянні, у час якіх мазавецкі князь быў разгромлены войскам на чале з Жыгімонтам Люксембургскім. Пасля такога павароту падзей у Польшчы ўзнік

план шлюбу Ядвігі з вялікім князем літоўскім Ягайлам. Магчыма, палякі шукалі ў саюзе з ВКЛ не толькі новага караля, але і разлічвалі атрымаць страчаныя землі Валыні і Падолля, а таксама правесці хрысціянізацыю Літвы (нагадаем, што такія планы былі яшчэ ў караля Казіміра). У гістарыяграфіі застаецца адкрытым пытанне, якую ролю ў гэтых планах, актыўную ці выключна пасіўную, адыгрываў сам вялікі князь літоўскі Ягайла.

Тым часам, 15 кастрычніка 1384 г. у Кракаве адбылася каранацыя Ядвігі. Вядучую ролю ў гэтых падзеях адыграла польская палітычная эліта, якія не хацела уніі ні з Венгрыяй (Жыгімонт Люксембургскі), ні з Аўстрыяй (Вільгельм Габсбург) і здолела пераламіць супраціў маці Ядвігі Альжбеты. У гэты час польскія палітычныя колы сталі актыўна выступаць за унію з Вялікім Княствам Літоўскім, перамовы аб чым ішлі ўжо, хіба, з 1383 г. У пачатку 1385 г. у Кракаў прыбыло пасольства ВКЛ на чале са Скіргайлам. Велікакняжацкія прадстаўнікі выступілі з прапановай заключыць дынастычны саюз паміж дзяржавамі. І менавіта гэтае пасольства дамовілася аб умовах заключэння персанальнай уніі паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Каралеўствам Польскім. У гісторыі беларускіх зямель распачынаўся новы этап.

ТЭМЫ СЕМІНАРСКІХ ЗАНЯТКАЎ

Семінарскія заняткі непарыўна звязаны з лекцыйным курсам і прысвечаны вывучэнню сутнасных праблем вучэбнай дысцыпліны. Семінары даюць магчымасць развіць у студэнтаў навыкі самастойнай работы з гістарычнымі крыніцамі, агульнай і спецыяльнай навуковай літаратурай. Тэмы і пытанні семінарскіх заняткаў, а таксама метадычныя рэкамендацыі па іх правядзенні падрыхтаваны ў адпаведнасці з вучэбнай праграмай курса «Гісторыя Беларусі».

Для якаснай падрыхтоўкі да семінарскіх заняткаў студэнты павінны азнаёміцца з рэкамендаванай навуковай літаратурай і выданнямі адпаведных крыніц. Уся літаратура даступна або ў бібліятэках Рэспублікі Беларусь, або ў рэсурсах Internet. Пры падрыхтоўцы да заняткаў студэнты могуць рабіць пісьмовы канспект адказу, статыстычныя ці храналагічныя табліцы, схемы. Па некаторых тэмах мэтазгодна выкарыстоўваць вучэбныя карты.

На занятках студэнты выступаюць з вуснымі дакладамі па пастаўленым пытанню кожнай тэмы, адбываецца калектыўнае абмеркаванне дакладаў, дыскусія па найбольш спрэчных праблемах. Магчыма таксама заслухоўванне і абмеркаванне студэнцкіх рэфератаў, правядзенне вуснага або пісьмовага апытання, тэставых заданняў. Формы правядзення семінарскіх заняткаў залежаць ад вывучаемай праблемы, наяўнасці літаратуры і выданняў крыніц, ступені падрыхтаванасці студэнтаў. Для дыягностыкі кампетэнцый студэнтаў выкарыстоўваюцца вусная, пісьмовая, вусна-пісьмовая і тэхнічная формы. Да вуснай формы дыягностыкі кампетэнцый адносяцца: індывідуальныя кансультацыі, дыскусіі, даклады на семінарскіх занятках, вусны экзамен і інш. Да пісьмовай формы дыягностыкі кампетэнцый адносяцца тэсты, кантрольныя апытанні, эсэ, рэфераты, ацэнка на аснове праектнага метаду і інш. Да вусна-пісьмовай формы дыягностыкі кампетэнцый адносяцца: справаздачы па аўдыторных практычных практыкаваннях з іх вуснай абаронай, залік, ацэнка на аснове дзелавой гульні і інш. Да тэхнічнай формы дыягностыкі кампетэнцый адносяцца: электронныя тэсты (на платформе eUniversity), падрыхтоўка камп'ютарных прэзентацый і інш. Пад час семінарскіх заняткаў выкладчык павінен максімальна выкарыстоўваць магчымасці індывідуальнай работы з кожным асобным навучэнцам, карыстацца ў сваёй педагагічнай дзейнасці *крэатыўнымі падыходамі*. Акрамя таго, для эфектыўнага засваення вучэбнага матэрыялу вельмі важным з'яўляецца ўжыванне на занятках *эўрыстычных метадаў*, скіраваных на адкрыццё студэнтамі ў працэсе навучання новай для сябе інфармацыі, а таксама на развіццё ў іх прадукцыйнага творчага мыслення.

Тэма 1. Насельніцтва на тэрыторыі Беларусі ў першабытную эпоху.

1. Першапачатковае засяленне тэрыторыі Беларусі. Гаспадарчыя і сацыяльныя змены ў неалітычны перыяд.
2. Насельніцтва ў бронзавым веку.
3. Ранні жалезны век на тэрыторыі Беларусі. Рассяленне славян.

Літаратура па тэме

1. Археалогія Беларусі: У 4 т. – Мн., 1997–2001.
2. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Т. 1: Старажытная Беларусь: ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. – Мн., 2000. – 351 с.; іл.
3. Дзмітрачкоў П.Ф. Старажытная гісторыя Беларусі. – Магілёў, 1999. – 40 с.
4. Загорульский Э.М. Славяне. Происхождение и расселение на территории Беларуси. – Мн., 2012. – 366 с.
5. Калечиц Е. Первоначальное заселение территории Белоруссии. – Мн., 1984. – 159 с.
6. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. – Ч. 1 / Рэд. М.П. Касцюк і інш. – Мн., 1994. – 527 с.; іл.
7. Пілецкі В.А. Першабытнае грамадства на Беларусі. – Мн., 1996. – 48 с.
8. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст. – Мн., 2001. – 412 с.
9. Седов В.В. Славяне в древности. – М., 1994. – 344 с.

Тэма 2. Станаўленне феадальных адносін у сельскай гаспадарцы (IX–першая палова XIII ст.).

1. Стан сельскай гаспадаркі на беларускіх землях.
2. Шматукладнасць эканомікі і развіццё феадальных адносін.
3. Сацыяльнае расслаенне грамадства. Формы феадальнай эксплуатацыі і катэгорыі залежнага насельніцтва.

Літаратура па тэме

1. Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: В 4 т. – Т. 1. – М., 1959. – 516 с.
2. Галубовіч В.І. Эканамічны стан, побыт і гандаль Старажытнай Беларусі (IX–XIII стст.). – Мн., 1997. – 175 с.
3. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Т. 1: Старажытная Беларусь: ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. – Мн., 2000. – 351 с.; іл.
4. Дзмітрачкоў П.Ф. Старажытная гісторыя Беларусі. – Магілёў, 1999. – 40 с.

5. Довнар-Запольский М.В. История Белоруссии. – Мн., 2003. – 680 с.
6. Загарульскі Э.М. Заходняя Русь у IX–XIII ст. – Мн., 1998. – 239 с.
7. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. – Ч. 1 / Рэд. М.П. Касцюк і інш. – Мн., 1994. – 527 с.; іл.
8. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст. – Мн., 2001. – 412 с.
9. Эканамічная гісторыя Беларусі. – Мн., 1999. – 432 с.
10. Штыхаў Г.В. Старажытныя дзяржавы на тэрыторыі Беларусі. – 2-е выд. выпр. – Мн., 2002. – 94 с.
11. Łowmiański H. Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego. – Poznań, 1983. – 579 s.

Тэма 3. Гарады і гандаль беларускіх зямель у IX–XIV стст.

1. Узнікненне гарадоў на землях Беларусі.
2. Структура і насельніцтва раннефеадальнага горада. Гарадскія рамёствы.
3. Унутраны і знешні гандаль. Шляхі зносін.
4. Грашовае абарачэнне.

Літаратура па тэме

1. Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: В 4 т. – Т. 1. – М., 1959. – 516 с.
2. Галубовіч В.І. Эканамічны стан, побыт і гандаль Старажытнай Беларусі (IX–XIII стст.). – Мн., 1997. – 175 с.
3. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Т. 1: Старажытная Беларусь: ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. – Мн., 2000. – 351 с.; іл.
4. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Т.2: Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага. – Мн., 2008. – 688 с.; іл.
5. Гуревич Ф.Д. Древние города Белорусского Помонья. – Мн., 1982. – 44 с.
6. Зверуго Я.Г. Верхнее Помонье в IX–XIII вв. – Мн., 1989. – 207 с.
7. Лысенко П.Ф. Города Туровской земли. – Мн., 1974. – 197 с.
8. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. – Ч. 1 / Рэд. М.П. Касцюк і інш. – Мн., 1994. – 527 с.; іл.
9. Штыхов Г.В. Города Полоцкой земли (IX–XIII вв.). – Мн., 1978. – 156 с.
10. Эканамічная гісторыя Беларусі. – Мн., 1999. – 432 с.

Тэма 4. Этнічная сітуацыя і канцэпцыі ўтварэння беларускага этнасу.

1. Усходнеславянскае і балцкае насельніцтва на тэрыторыі Беларусі ў IX–XIV стст.
2. Канцэпцыі паходжання беларускага этнасу.

3. Пачатак і ўмовы фарміравання беларускай народнасці. Формы этнічнай самасвядомасці насельніцтва беларускіх зямель.

Літаратура па тэме

1. Аляксееў В.П., Вітаў М.У., Цягака Л.У. Расавая геаграфія беларусаў і праблемы этнагенезу. – Мн., 1994. – 127 с.
2. Бардах Ю. Штудыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага / Пер. М. Раманоўскага і А. Істоміна; Прадм. Г. Сагановіча. – Мн., 2002. – 459 с.
3. Беларусы. Т. 4: Вытокі і этнічнае развіццё / В.К. Бандарчык, В.М. Бялявіна, Г.І. Каспяровіч і інш. – Мн., 2001. – 432 с.
4. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Т. 1: Старажытная Беларусь: ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. – Мн., 2000. – 351 с.; іл.
5. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Т. 2: Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага. – Мн., 2008. – 688 с.; іл.
6. Доўнар-Запольскі М.В. Гісторыя Беларусі. – Мн., 1994. – 512 с.
7. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. – Ч. 1 / Рэд. М.П. Касцюк і інш. – Мн., 1994. – 527 с.; іл.
8. Пилипенко М. Возникновение Белоруссии. Новая концепция. – Мн., 1991. – 142 с.
9. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст. – Мн., 2001. – 412 с.
10. Урбан П. Да пытання этнічнай прыналежнасці старажытных ліцьвінаў. – Мн., 2003. – 215 с.
11. Этнаграфія беларусаў: гістарыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя. – Мн., 1985. – 217 с.

Тэма 5. Рэлігійнае становішча на беларускіх землях.

1. Язычніцкія ўяўленні і культуры.
2. Хрышчэнне беларускіх зямель.
3. Хрысціянства і язычніцтва: суіснаванне і супрацьстаянне.
4. Праблемы хрысціянізацыі Вялікага Княства Літоўскага.

Літаратура па тэме

1. Бардах Ю. Штудыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага / Пер. М. Раманоўскага і А. Істоміна; Прадм. Г. Сагановіча. – Мн., 2002. – 459 с.
2. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Т. 1: Старажытная Беларусь: ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. – Мн., 2000. – 351 с.; іл.
3. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Т. 2: Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага. – Мн., 2008. – 688 с.; іл.
4. Загарульскі Э.М. Заходняя Русь у IX–XIII ст. – Мн., 1998. – 239 с.

5. Кніга жыццй і хаджэнняў: Пер. са старажытнарус., старабеларус. і польск. / Уклад., прадм. і каментарыі А. Мельнікава. – Мн., 1994. – 503 с., [16] л. іл.
6. Марзалюк І.А. Гісторыя рэлігіі Беларусі ў X–XVIII ст. – Магілёў, 1997. – 55, [6] с.
7. Мельнікаў А.А. Кірыл, епіскап Тураўскі. – 2-е выд. – Мн., 2000. – 462 с.
8. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. – Ч. 1 / Рэд. М.П. Касцюк і інш. – Мн., 1994. – 527 с.; іл.
9. Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. – М., 1988. – 782 с.
10. Рэлігійнае пісьменства кірылічнай традыцыі XI–XV стст. – Мн., 2013. – 718 с.
11. Филист Г.М. Введение христианства на Руси: предпосылки, обстоятельства, последствия. – Мн., 1988. – 252 с.
12. Kiaura Z., Kiaurienė J., Kuncėvičius A. The History of Lithuania (before 1795). – Vilnius, 2000. – 402 p.

Тэма 6. Культура Беларусі IX–XIV стст.

1. Вусная народная творчасць.
2. Пісьменства і раннехрысціянская літаратура.
3. Архітэктура раннефеадальных княстваў Беларусі.
4. Заходнееўрапейскія тэндэнцыі ў развіцці культуры беларускіх зямель у XIII–XIV стст.
5. Выяўленчае і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва.

Літаратура па тэме

1. Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI–першая палова XVIII ст. / Навук. рэд. В.А. Чамярыцкі. – 2-е выд., выпр. – Мн., 2005. – 1015 с.
2. Архітэктура Беларусі: Энцыкл. давед. / Рэдкал.: А.А. Воінаў і інш. – Мн., 1993. – 620 с.
3. Асветнікі зямлі Беларускай: Энцыкл. давед. – Мн., 2001. – 490 с.
4. Беларускія летапісы і хронікі. – Мн., 1997. – 432 с., [8] л. іл.
5. Ганцова С.К., Чамярыцкі В.А., Штыхаў Г.В. Сведкі беларускай мінуўшчыны (VI–XV ст.). – Мн., 1996. – 167 с.
6. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Т. 1: Старажытная Беларусь: ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. – Мн., 2000. – 351 с.; іл.
7. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Т.2: Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага. – Мн., 2008. – 688 с.; іл.
8. Кніга жыццй і хаджэнняў: Пер. са старажытнарус., старабеларус. і польск. / Уклад., прадм. і каментарыі А. Мельнікава. – Мн., 1994. – 503 с., [16] л. іл.

9. Лыч Л.М., Навіцкі У.Л. Гісторыя культуры Беларусі: 2-е выд., дап. – Мн., 1997. – 486 с.
10. Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыкл. давед. – Мн., 1995. – 671 с.
11. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. – Ч. 1 / Рэд. М.П. Касцюк і інш. – Мн., 1994. – 527 с.; іл.
12. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст. – Мн., 2001. – 412 с.
13. Слово о полку Игореве. – Мн., 1986. – 157 с.
14. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. – Мн., 1982–1987.

СПІС РЭФЕРАТАЎ

1. Засяленне чалавекам беларускіх зямель у ледавіковую эпоху.
 2. Матэрыяльная культура насельніцтва Беларусі перыяду мезаліту.
 3. «Неалітычная рэвалюцыя» і яе ўплыў на развіццё старажытнага грамадства.
 4. Абшчына як форма сацыяльнай арганізацыі першабытнага грамадства.
 5. Рэлігійныя вераванні і першабытнае мастацтва ў каменным веку.
 6. З'яўленне і рассяленне індаеўрапейцаў на беларускіх землях.
 7. Матэрыяльная і духоўная культура плямён бронзавага веку.
 8. Асаблівасці гаспадарчага развіцця зямель Беларусі ў жалезным веку.
 9. Археалагічныя культуры на беларускіх землях у перыяд жалезнага веку (*асобныя археалагічныя культуры – на выбар студэнтаў*).
 10. Праблема генезісу ўсходніх славян.
 11. Шляхі рассялення славян па тэрыторыі Беларусі. Узаемаадносіны з балтамі.
 12. Рэлігія і культура крывічоў, дрыгавічоў і радзімічаў.
 13. Дзяржаваўтваральныя працэсы на беларускіх землях у IX–XI стст.
 14. Палітычнае развіццё Полацкага (*або*: Тураўскага) княства ў XII–XIII стст. Княжацка-вечавы лад.
 15. Асаблівасці ўтварэння дзяржаў у беларускім Панямонні, Пабужжы і Пасожжы (XII–XIII стст.).
 16. Шматукладная эканоміка на землях Беларусі ў IX–XIII стст.
 17. Стан сельскай гаспадаркі на беларускіх землях (IX–XIII стст.).
 18. Узнікненне і развіццё гарадоў на беларускіх землях у IX–XIII стст.
- Гарадское рамяство.
19. Развіццё гандлю ў Старажытнай Беларусі (IX–XIII стст.).
 20. Прычыны і характар прыняцця хрысціянства ва Ўсходняй Еўропе.
 21. Уплыў хрысціянства на развіццё культуры Беларусі ў X–XIII стст.
 22. Асаблівасці распаўсюджвання хрысціянства на землях Беларусі.
- Феномен дваяверства.
23. Выбітныя дзеячы беларускай культуры XII–XIII стст.: Ефрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі, Клімент Смаляціч, Аўрамій Смаленскі (*асоба – на выбар студэнтаў*).
 24. Барацьба Полацкай зямлі з крыжаносцамі ў пачатку XIII ст.
 25. Набегі мангола-татар на землі Ўсходняй Еўропы (першая палова XIII ст.).
 26. Асноўныя канцэпцыі ўтварэння Вялікага Княства Літоўскага.
 27. Палітычная дзейнасць вялікага князя літоўскага Міндоўга (*або*: Войшалка, Трайдзеня, Віцены, Гедыміна, Альгерда; *асоба – на выбар студэнтаў*).
 28. Барацьба Вялікага Княства Літоўскага з крыжацкай агрэсіяй (XIII–XIV стст.).
 29. Узаемаадносіны ВКЛ з Польшчай у XIII–XIV стст.
 30. Палітыка Гедыміна і Альгерда па збіранні «рускіх» зямель.

31. Адносіны Вялікага Княства Літоўскага з Галіцка-Валынскім княствам.
32. Асаблівасці развіцця беларускай культуры ў XIII–XIV стст.
33. Развіццё феадальных адносін на землях Беларусі ў XII–XIV стст.
34. Старонкі ваеннай гісторыі Вялікага Княства Літоўскага: бітва каля Сініх вод 1362 г. (або: бітва на Стрэве 2 лютага 1348 г., Тросненская бітва 21 лістапада 1368 г. і інш.; *бітвы – на выбар студэнтаў*).
35. Унутрыпалітычная барацьба ў ВКЛ у 1377–1384 гг.
36. Паходжанне і лакалізацыя назвы «Літва» (XI–XIV стст.).
37. Вытокі беларускага этнасу.

Патрабаванні да выканання рэферата

У адпаведнасці з вучэбным планам самастойная работа студэнтаў па дысцыпліне прадугледжвае напісанне рэфератаў. Мэтай напісання рэферата з’яўляецца паглыбленае вывучэнне студэнтамі асобнай тэмы курса, а таксама даследаванне яго найбольш актуальных праблем. Рэферат выконваецца па адной з прапанаваных тэм у адпаведнасці са структурай вучэбнай дысцыпліны. Рэферат павінен насіць самастойны характар, мець адпаведную структуру і быць аформлены ў адпаведнасці з вызначанымі патрабаваннямі.

Структура рэферата

1. Тытульны ліст.
2. Змест.
3. Уводзіны. Ва ўводзінах абгрунтоўваецца актуальнасць тэмы, вызначаюцца мэты і задачы рэферата. Даецца агульны агляд выкарыстаных крыніц і літаратуры.
4. Асноўная частка. У асноўнай частцы рэферата студэнт раскрывае змест тэмы, пры гэтым патрабуецца наяўнасць навукова-даведачнага апарату (спасылкі на выкарыстаныя крыніцы і літаратуру).
5. Заключэнне. У заключэнні абагульняюцца высновы па разгледжанай праблеме. Даюцца прапановы па далейшай распрацоўцы тэмы.
6. Спіс крыніц і літаратуры.
7. Дадаткі (пры неабходнасці).

Патрабаванні да афармлення рэферата.

1. Мінімальны аб’ём рэферата – 8 стар., максімальны аб’ём – 25 стар., сярэдні аб’ём – 12–16 стар.
2. Верхнее поле – 20–25 мм, ніжнее – 20 мм, левае – 25–30 мм, правае – 5–10 мм.

3. Памер шрыфта – 14, міжрадкавы інтэрвал – 1,5.
4. Нумарацыя даецца з трэцяй старонкі, арабскімі лічбамі, па цэнтры старонкі.
5. Кожная структурная частка рэферата друкуюцца з новай старонкі.
6. Тэкст выраўніваецца па шырыні.
7. Спіс крыніц і літаратуры падаецца ў алфавітным парадку.
8. Неабходна наяўнасць навукова-даведачнага апарату (спасылкі на выкарыстаныя крыніцы і літаратуру).

Максімальная колькасць балаў за рэферат – 10 балаў.

Крытэрыі ацэнкі рэферата

1. Актуальнасць.
2. Паўната аналізу праблемы.
3. Навізна і арыгінальнасць.
4. Структура, лагічнасць выкладання.
5. Практычная значнасць.
6. Аргументаванасць.
7. Выкарыстанне навуковых выданняў.

УМОВЫ РЭЙТЫНГА

Веды студэнтаў ацэньваюцца ў адпаведнасці з крытэрыямі ацэнкі ведаў і кампетэнцый студэнтаў па 10-бальнай шкале, распрацаванымі Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Выніковая рэйтынгавая адзнака па вучэбнай дысцыпліне «Гісторыя Беларусі», якая выстаўляецца ў заліковую кніжку студэнта, складаецца з рэйтынгавай ацэнкі за бягучую працу на працягу семестра і экзаменацыйнай адзнакі ў наступнай прапорцыі: вагавы каэфіцыент бягучай паспяховасці 50% (0,5) і вагавы каэфіцыент экзаменацыйнай адзнакі 50% (0,5).

Наведванне студэнтамі лекцыйных і семінарскіх заняткаў па дысцыпліне «Гісторыя Беларусі», а таксама выкананне кантрольных мерапрыемстваў з'яўляецца абавязковым. Пры адсутнасці на занятках, кантрольных мерапрыемствах або пры атрыманні недавальняючай адзнакі (1, 2, 3) студэнт павінен выканаць адпаведную адпрацоўку. Вынік адпрацоўкі ўлічваецца пры вызначэнні яго цяжучага рэйтынгу.

На ацэнку бягучай паспяховасці непасрэдным чынам уплываюць:

1. прысутнасць або адсутнасць на лекцыях;
2. прысутнасць або адсутнасць на семінарскіх занятках;
3. выступленні, пытанні, дапаўненні, актыўны ўдзел у абмеркаванні канкрэтных тэм на лекцыйных і семінарскіх занятках;
4. іншая навукова-даследчая работа па тэме курса.

КАНТРОЛЬНЫЯ ПЫТАННІ ПА КУРСУ

1. Прадмет і задачы гістарычнай навукі. Праблема перыядызацыі гісторыі Беларусі.
2. Крыніцы вывучэння гісторыі. Гістарыяграфія гісторыі Беларусі.
3. Першапачатковае засяленне тэрыторыі Беларусі ў каменным веку. Неалітычная рэвалюцыя.
4. Насельніцтва Беларусі ў бронзавым веку.
5. Жалезны век на беларускіх землях. Рассяленне славян.
6. Першыя ўсходнеславянскія этнічныя супольнасці (саюзы плямён) на землях Беларусі: крывічы, дрыгавічы і радзімічы.
7. Гаспадарчая дзейнасць насельніцтва Беларусі ў першабытную эпоху.
8. Язычніцтва ўсходніх славян. Першабытнае мастацтва.
9. Прыняцце хрысціянства на беларускіх землях. Заснаванне першых епархій.
10. Хрысціянства і язычніцтва: суіснаванне і супрацьстаянне.
11. Кіеўская Русь і беларускія землі (IX–XII стст.).
12. Полацкая зямля ў IX–XI стст. Унутраная і знешняя палітыка.
13. Асаблівасці дзяржаўнасці Тураўскага княства ў X–XI стст.
14. Удзельная (феадальная) раздробленасць на беларускіх землях у XII–першай палове XIII стст.
15. Арганізацыя кіравання і дзяржаўны лад першых беларускіх княстваў (IX–XIII стст.).
16. Барацьба з крыжацкай агрэсіяй і нашэсцем мангола-татараў у першай палове XIII ст.
17. Шматукладнасць эканомікі беларускіх зямель у IX–XIII стст.
18. Сельская гаспадарка старажытнабеларускіх княстваў у IX–XIII стст.
19. Узнікненне гарадоў на тэрыторыі Беларусі. Гарадскія рамёствы.
20. Гандаль беларускіх зямель у IX–XIV стст.
21. Развіццё феадальных адносін на землях Беларусі (XII–XIV стст.).
22. Культура беларускіх зямель у X–XIII стст. Асвета, летапісанне, мастацтва, фальклор.
23. Рэлігійна-асветніцкія дзеячы беларускай культуры XII–XIII стст.
24. Распаўсюджванне пісьменства і літаратуры на беларускіх землях у X–XIV стст.
25. Асаблівасці развіцця мураванага дойлідства на землях Беларусі ў XI–XIV стст.
26. Асноўныя канцэпцыі ўтварэння Вялікага Княства Літоўскага ў гістарыяграфіі.
27. Прычыны і перадумовы ўзнікнення Вялікага Княства Літоўскага.
28. Працэс утварэння Вялікага Княства Літоўскага. Княжанне Міндоўга.
29. Палітычная барацьба ў Вялікім Княстве Літоўскім у 1260-я гг.
30. Умацаванне Вялікага Княства Літоўскага ў апошняй трэці XIII–пачатку XIV ст.
31. Пашырэнне тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага пры Гедыміне.

32. Прыход да ўлады Альгерда і асноўныя накірункі яго палітычнай дзейнасці.
33. Аб'яднанне беларускіх зямель у складзе Вялікага Княства Літоўскага.
34. Барацьба Вялікага Княства Літоўскага з Тэўтонскім і Інфлянцкім ордэнам.
35. Палітыка Гедыміна і Альгерда па збіранні «рускіх» зямель.
36. Адносіны Вялікага Княства Літоўскага з Польшчай у XIII–XIV стст.
37. Барацьба за ўладу пасля смерці Альгерда (1377–1381 гг.).
38. Дзяржаўны пераварот 1382 г. і канфлікт Ягайлы з Вітаўтам.
39. Палітычная сітуацыя ў Вялікім Княстве Літоўскім напярэдадні заключэння Крэўскай уніі.
40. Асаблівасці дзяржаўнага кіравання і мясцовага самакіравання ў Вялікім Княстве Літоўскім (XIII–XIV стст.).
41. Роля беларускіх і літоўскіх зямель у працэсе фарміравання Вялікага Княства Літоўскага.
42. Эканамічнае развіццё зямель Беларусі ў XIII–XIV стст.
43. Статус праваслаўнай царквы ў складзе Вялікага Княства Літоўскага (XIII–XIV стст.).
44. Праблемы хрысціянізацыі Вялікага Княства Літоўскага.
45. Славянскае і балцкае насельніцтва на землях Беларусі ў VIII–XIV стст.
46. Канцэпцыі паходжання беларускага этнасу.
47. Вытокі беларускага этнасу. Пачатак фарміравання беларускай народнасці.
48. Агульнае і асаблівае ў гістарычным развіцці Беларусі (да канца XIV ст.).

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ
«ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ АД СТАРАЖЫТНАСЦІ
ДА КАНЦА XIV СТ.».

Уводзіны ў гісторыю Беларусі. Крыніцы і гістарыяграфія. Гісторыя Беларусі як навучальная дысцыпліна. Мэта і задачы курса, яго асноўная праблематыка і структура. Прадмет і задачы гістарычнай навукі. Тэрыторыя і прыродныя ўмовы. Праблема перыядызацыі сусветнай і айчыннай гісторыі. Паняцце гістарычнай крыніцы. Віды крыніц па гісторыі Беларусі: археалагічныя, дакументальныя, наратыўныя і эпістальныя. Навуковыя і вучэбныя выданні крыніц. Гістарыяграфія гісторыі Беларусі. Стан распрацоўкі беларускага мінулага ў замежнай гістарыяграфіі. Станаўленне беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі. Сучасны стан беларускай гістарычнай навукі і гістарычнай свядомасці грамадства. Роля гістарычных ведаў у нацыянальным адраджэнні народа і станаўленні суверэннай дзяржавы – Рэспублікі Беларусь. Метадалагічныя падыходы да вывучэння гісторыі Беларусі.

Першабытная эпоха на тэрыторыі Беларусі (100–35 тыс. гг. да н.э. – VIII ст. н.э.). Агляд літаратуры і крыніц. Перыядызацыя першабытнай эпохі на беларускіх землях. Каменны век: палеаліт, мезаліт, неаліт. Засяленне беларускіх зямель чалавекам у ледавіковаую эпоху. Неандэртальцы і краманьёнцы. Адступленне ледавіка і змены ў гаспадарчым жыцці. Кліматычны оптымум, росквіт прысвойваючай гаспадаркі. Сацыяльная арганізацыя: мацярынская радавая абшчына. Неалітычная рэвалюцыя: прычыны і вынікі. Першабытнае мастацтва і першыя рэлігійныя вераванні. Асаблівасці бронзавага века на землях Беларусі. Індаеўрапейцы, іх балцкае адгалінаванне. Узаемадзеянне з даіндаеўрапейскім насельніцтвам. Жалезны век. Плаўка і апрацоўка металаў. Зараджэнне грамадскага падзелу працы. Першапачатковы абмен. Бацькоўскі (патрыярхальны) род. Матэрыяльная і духоўная культура плямён бронзавага і жалезнага вякоў. Праблема прарадзімы славян. Рассяленне ўсходнеславянскіх плямён на беларускіх землях. Узаемаадносінны з балтамі. Далейшае развіццё і індывідуалізацыя вытворчасці. Сельская абшчына («мір»). Разлажэнне першабытнаабшчынных адносін. Саюзы плямён. Рэлігія і культура крывічоў, дрыгавічоў і радзімічаў.

Першыя дзяржаўныя ўтварэнні на беларускіх землях (IX – першая палова XIII ст.). Крыніцы і гістарыяграфія. Вызначэнне тэрміна «дзяржава» для эпохі Сярэднявечча. Сацыяльна-палітычныя, кліматычныя і этнакультурныя фактары ўзнікнення і развіцця першых дзяржаў. Вытокі дзяржаўнасці ў Беларусі, утварэнне дзяржаў-княстваў. Беларускія землі і Кіеўская Русь. Палітычнае развіццё Полацкага і Тураўскага княстваў у IX–XI стст. Узаемаадносінны з Кіевам і Ноўгарадам. Перыяд раздробленасці (XII–XIII стст.): прычыны, сутнасць, вынікі. Драбленне Полацкай зямлі. Барацьба полацкіх і кіеўскіх князёў. Падзел Тураўскай зямлі. Княствы ў беларускім Панямонні. Беларускія землі ў Смаленскім, Чарнігаўскім, Кіеўскім, Уладзіміра-Валынскім княствах. Дзяржаўны лад першых княстваў: князь, дружына, веча. Звычайнае і пісьмовае права, судаводства. Сацыяльнае жыццё зямель Беларусі ў

ХІІ–ХІІІ стст. Фарміраванне мясцовых вечавых абшчын. Уплыў хрысціянства на развіццё дзяржаўнасці ва Ўсходняй Еўропе. Знешнепалітычнае становішча беларускіх зямель у пачатку ХІІІ ст. Барацьба з крыжацкай агрэсіяй і набегамі ардынцаў. Напад крыжаносцаў на Ўсходнюю Прыбалтыку і Полацкую зямлю. Звесткі аб сутыкненнях з войскамі мангола-татараў на землях Беларусі ў сярэдзіне ХІІІ ст.

Гаспадарка старажытнабеларускіх княстваў (ІХ – першая палова ХІІІ ст.). Шматукладнасць эканомікі беларускіх зямель. Суседская абшчына. Асаблівасці рабаўладання на тэрыторыі Беларусі. Патрыярхальнае і гандлёвае рабаўладанне. Стан сельскай гаспадаркі, асноўныя прылады апрацоўкі глебы і вытворчасці сельскагаспадарчых прадуктаў. Фарміраванне першых гарадоў. Гарадское рамяство. Унутраны і знешні гандаль на тэрыторыі Беларусі, шлях «З вараг у грэкі». Грашовае абарачэнне. Зараджэнне феадальных адносін на землях Беларусі. Пашырэнне зямельнай уласнасці свецкіх і царкоўных феадалаў. Шляхі закабалення свабодных сялян-абшчыннікаў. Формы феадальнай эксплуатацыі. Сацыяльнае расслаенне грамадства.

Духоўнае і культурнае жыццё беларускіх зямель у ІХ – ХІІІ стст. Вытокі беларускага этнасу. Перадумовы хрысціянізацыі. Першыя хрысціяне на беларускіх землях. Прыняцце хрысціянства на Русі. Заснаванне Полацкай і Тураўскай епархій. Праблемы распаўсюджвання новай веры. Феномен дваяверства. Вынікі і значэнне прыняцця хрысціянства. Культурныя працэсы на землях Беларусі. Вусная народная творчасць. Узнікненне школ, бібліятэк. Пісьменнасць і навуковыя веды. Перакладная і арыгінальная літаратура. Летапісы. Полацкая асветніца Ефрасіння. Літаратурная дзейнасць Кірылы Тураўскага. Клімент Смаляціч. Аўрамій Смаленскі. Архітэктура. Жывапіс. Прыкладное мастацтва. Вытокі беларускага этнасу.

Прычыны і працэс утварэння Вялікага Княства Літоўскага (другая палова ХІІІ – пачатак ХІV ст.). Змены геапалітычнай сітуацыі ва Ўсходняй Еўропе ў першай палове ХІІІ ст. Асаблівасці грамадскага развіцця балтаў і славян у гэты перыяд. Палітычныя, сацыяльныя і эканамічныя прычыны ўтварэння Вялікага Княства Літоўскага. Канцэпцыі і падыходы да праблемы ўтварэння Вялікага Княства Літоўскага ў гістарыяграфіі. Агляд асноўных крыніц. Першыя звесткі пра Літву. Лакалізацыя «гістарычнай Літвы». Праблема зараджэння дзяржавы на літоўскіх землях. Аб'яднаўчыя працэсы ў балтаўсходнеславянскім рэгіёне ў пачатку ХІІІ ст. Уплыў знешнепалітычнай сітуацыі на ўтварэнне дзяржавы ў басейне Верхняга і Сярэдняга Нёмана. Сацыяльна-эканамічныя перадумовы фарміравання Вялікага Княства Літоўскага. Роля беларускіх і літоўскіх зямель у генезісе новай дзяржавы. Міндоўг і яго палітыка. Умацаванне ВКЛ у канцы ХІІІ–пачатку ХІV ст. Княжанне Войшалка, Трайдзеня, Віцены. Дыскусійныя праблемы этнічнага развіцця і канфесійнага жыцця беларускіх зямель у ХІІІ–ХІV стст. Значэнне Вялікага Княства Літоўскага ў гісторыі беларускага народа.

Вялікае Княства Літоўскае ў часы княжання Гедыміна і Альгерда (1316 – 1377 гг.). Умацаванне геапалітычнага становішча Вялікага Княства Літоўскага ва Ўсходняй Еўропе пры Гедыміне. Уваходжанне ў склад ВКЛ

Полацкага, Віцебскага, Менскага княстваў і падняпроўскіх зямель. Рэлігійнае пытанне і ўнутраная палітыка. Супрацьстаянне з Нямецкім ордэнам. Давыд Гарадзенскі. Прыход да ўлады Альгерда і асноўныя накірункі яго палітычнай дзейнасці. Барацьба з Ордэнам. Бітва на Сініх Водах. Палітыка «збірання рускіх зямель». «Старыны не рухаці» адметнасці сацыяльна-палітычнага ладу ВКЛ у XIII–XV стст. Органы дзяржаўнай улады і кіравання ў ВКЛ. Вялікі князь. Гаспадарская рада. Протапарламентарныя з’езды. Сістэма мясцовага кіравання: удзельныя князі, старосты і дзяржаўцы. Судовая сістэма і асаблівасці яе функцыянавання ў XIV ст.

Абвастэрэнне ўнутраных супярэчнасцей у Вялікім Княстве Літоўскім у 1377 – 1384 гг. Барацьба за ўладу пасля смерці Альгерда. Кейстут, Ягайла, Андрэй Полацкі, Вітаўт. Дзяржаўныя перавароты 1381 і 1382 гг. Знешнепалітычныя прыярытэты дзейнасці Ягайлы і Кейстута. Умовы пагаднення паміж вялікім князем маскоўскім Дзмітрыем Іванавічам і маці Ягайлы Ульянай Цвярской. Палітычная сітуацыя ў Вялікім Княстве Літоўскім і Польшчы напярэдадні заключэння Крэўскай уніі. Падрыхтоўка да заключэння уніі з Каралеўствам Польскім.

Эканамічнае развіццё і сацыяльныя адносіны на землях Беларусі (другая палова XIII – XIV ст.). Станаўленне феадальных адносін і саслоўная структура грамадства: шляхта, мяшчане, сяляне. Развіццё прадукцыйных сіл у сельскай гаспадарцы. Феадальнае землеўладанне: дзяржаўнае, свецкае і царкоўнае. Магнаты, шляхта, баяры, зямляне. Сялянская гаспадарка і павіннасці сялян, іх юрыдычны стан. «Дымы» і «дворышчы». Вёскі, сёлы і воласці. Мясцовая адміністрацыя. Гароды і замкі. Склад гарадскога насельніцтва. Гандаль і рамяство. Праблемы хрысціянізацыі ВКЛ. Асаблівасці міжканфесійных адносін у Вялікім Княстве Літоўскім: язычніцтва–праваслаўе–каталіцызм.

РЭКАМЕНДАВАНАЯ ЛІТАРАТУРА

АСНОЎНАЯ

1. Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI–першая палова XVIII ст. / Навук. рэд. В.А. Чамярыцкі. – 2-е выд., выпр. – Мн., 2005. – 1015 с.
2. Асветнікі зямлі Беларускай: Энцыкл. давед. – Мн., 2001. – 490 с.
3. Бардах Ю. Штудыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага / Пер. М. Раманоўскага і А. Істоміна; Прадм. Г. Сагановіча. – Мн., 2002. – 459 с.
4. Беларусы. Т.4: Вытокі і этнічнае развіццё / В.К. Бандарчык, В.М. Бялявіна, Г.І. Каспяровіч і інш. – Мн., 2001. – 432 с.
5. Бохан Ю.М. Вайсковая справа ў Вялікім Княстве Літоўскім у другой палове XIV–канцы XVI ст. – Мн., 2008. – 449 с., [8 с.] іл.
6. Бригадин П.И. История Беларуси в контексте европейской истории: курс лекций. – Мн., 2007. – 332 с.
7. Брыгадзін П.І. Гісторыя Беларусі ў кантэксце еўрапейскай цывілізацыі: вучэбны дапаможнік. – Мн., 2015. – 287 с.
8. Варонін В.А. Князь Юрай Лынгвеневіч Мсціслаўскі: Гістарычны партрэт. – Мн., 2010. – 63 с., [4] арк. іл.
9. Вішнеўскі А.Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах / А.Ф. Вішнеўскі, Я.А. Юхо. – 2-е выд., дап. – Мн., 2003. – 320 с.
10. Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя: у 3 т. – Т. 1–3. – Мн., 2005–2010.
11. Гістарычны Атлас Беларусі. Том 1. Беларусь ад старажытных часоў да канца XVIII ст. – Варшава-Мінск, 2008. – 164 с.
12. Гісторыя Беларусі ў кантэксце еўрапейскай цывілізацыі: Дапаможнік: 2-е выд., папр. і паш. / У.А. Сосна і інш. – Мн., 2005. – 332 с.
13. Гісторыя Беларусі: Навуч. дапам. / А.Г. Каханоўскі, С.М. Ходзін, А.А. Яноўскі і інш. – Мн., 2001. – 261 с.
14. Гісторыя Беларусі: у 2-х ч. Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, І.П. Крэнь, І.І. Коўкель і інш. – Мн., 2000–2002.
15. Гісторыя Беларусі: У 2 ч. Ч. 1. Ад старажытных часоў па люты 1917 / Пад рэд. Я.К. Новіка, Г.С. Марцуля. – Мн., 2006. – 416 с.
16. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Т. 1: Старажытная Беларусь: ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. – Мн., 2000. – 351 с.; іл.
17. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Т.2: Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага. – Мн., 2008. – 688 с.; іл.
18. Довнар-Запольский М.В. История Белоруссии. – Мн., 2003. – 680 с.
19. Загорульский Э.М. Белая Русь. Середина I тыс. – середина XIII в. – Мн., 2013. – 528 с.
20. Загорульский Э.М. Славяне. Происхождение и расселение на территории Беларуси. – Мн., 2012. – 366 с.
21. История Беларуси в документах и материалах / Авт.-сост. И. Н. Кузнецов, В. Г. Мазец. – Мн., 2000. – 672 с.

22. История Беларуси: полный курс. Учеб. пособие / А.Г. Кохановский и др. – Мн., 2010. – 512 с.
23. Ковкель И.И. История Беларуси с древнейших времен до нашего времени / И.И. Ковкель, Э.С. Ярмусик. – Мн., 2006. – 592 с.
24. Мельнікаў А.А. Кірыл, епіскап Тураўскі. – 2-е выд. – Мн., 2000. – 462 с.
25. Рэлігійнае пісьменства кірылічнай традыцыі XI–XV стст. – Мн., 2013. – 718 с.
26. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст. – Мн., 2001. – 412 с.
27. Становление и развитие белорусской государственности / А.Г. Кохановский и др. – Мн., 2011. – 42, [2] с.
28. Штыхаў Г.В. Старажытныя дзяржавы на тэрыторыі Беларусі. – 2-е выд. выпр. – Мн., 2002. – 94 с.
29. Юхо Я.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: у 2 ч. – Мн., 2000–2003.

ДАДАТКОВАЯ

1. Алексеев Л.В. Полоцкая земля (Очерки истории Северной Белоруссии в IX–XIII в.). – М., 1966. – 294, [1] с., [5] л. ил., карты.
2. Алексеев Л.В. Смоленская земля в IX–XIII вв.: Очерки истории Смоленщины и Восточной Белоруссии. – М., 1980. – 260, [1] с., [2] л. ил., карты.
3. Аляксееў В.П., Вітаў М.У., Цягака Л.У. Расавая геаграфія беларусаў і праблемы этнагенезу. – Мн., 1994. – 127 с.
4. Археалогія Беларусі: У 4 т. – Мн., 1997–2001.
5. Архітэктура Беларусі: Энцыкл. давед. / Рэдкал.: А. А. Воінаў і інш. – Мн., 1993. – 620 с.
6. Беларускія летапісы і хронікі. – Мн., 1997. – 432 с., [8] л. іл.
7. Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: В 4 т. – Т. 1. – М., 1959. – 516 с.
8. Беларусь: Энцыкл. давед. – Мн., 1995. – 800 с.
9. Бокман Х. Немецкий орден: Двенадцать глав из его истории / Пер. с нем. В.И. Матузовой. – М., 2004. – 273 с.
10. Галубовіч В.І. Эканамічны стан, побыт і гандаль Старажытнай Беларусі (IX–XIII стст.). – Мн., 1997. – 175 с.
11. Ганцова С.К., Чамярыцкі В.А., Штыхаў Г.В. Сведкі беларускай мінуўшчыны (VI–XV ст.). – Мн., 1996. – 167 с.
12. Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах. – Т. 1. – Мн., 1936. – 649 с.
13. Гуревич Ф.Д. Древние города Белорусского Понемонья. – Мн., 1982. – 44 с.
14. Дзмітрачкоў П.Ф. Старажытная гісторыя Беларусі. – Магілёў, 1999. – 40 с.
15. Доўнар-Запольскі М.В. Гісторыя Беларусі. – Мн., 1994. – 512 с.
16. Ермаловіч М. Беларуская дзяржава Вялікае Княства Літоўскае. – Мн., 2000. – 448 с.

17. Загарульскі Э.М. Заходняя Русь у IX–XIII ст. – Мн., 1998. – 239 с.
18. Зверуго Я.Г. Верхнее Понеманье в IX–XIII вв. – Мн., 1989. – 207 с.
19. Ігнатоўскі У.М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. – 5-е выд. – Мн., 1992. – 190 с.
20. Ілюстраваная храналогія гісторыі Беларусі: Ад старажытнасці да пачатку XX ст. – Мн., 1995. – 221 с.; іл.
21. Калечиц Е. Первоначальное заселение территории Белоруссии. – Мн., 1984. – 159 с.
22. Кніга жыццй і хаджэнняў: Пер. са старажытнарус., старабеларус. і польск. / Уклад., прадм. і каментарыі А. Мельнікава. – Мн., 1994. – 503 с., [16] л. іл.
23. Краўцэвіч А.К. Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага. – Мн., 1998. – 206 с.
24. Лысенко П.Ф. Города Туровской земли. – Мн., 1974. – 197 с.
25. Лыч Л.М., Навіцкі У.Л. Гісторыя культуры Беларусі: 2-е выд., дап. – Мн., 1997. – 486 с.
26. Любавский М.К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – 2-е изд. – М., 1915. – 404 с.
27. Марзалюк І.А. Гісторыя рэлігіі Беларусі ў X–XVIII ст. – Магілёў, 1997. – 55, [6] с.
28. Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыкл. давед. – Мн., 1995. – 671 с.
29. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. – Ч. 1 / Рэд. М.П. Касцюк і інш. – Мн., 1994. – 527 с.; іл.
30. Насевіч В.Л. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: Падзеі і асобы. – Мн., 1993. – 160 с.; іл.
31. Очерки истории науки и культуры Беларуси. IX–XX вв. – Мн., 1996. – 526 с.
32. Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. – М., 1959. – 530 с.
33. Пілецкі В.А. Першабытнае грамадства на Беларусі. – Мн., 1996. – 48 с.
34. Пилипенко М. Возникновение Белоруссии. Новая концепция. – Мн., 1991. – 142 с.
35. Полное собрание русских летописей. Т. 32. – М., 1975. – 235 с.; Т. 35. – М., 1980. – 306 с.
36. Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. – М., 1988. – 782 с.
37. Седов В.В. Славяне в древности. – М., 1994. – 344 с.
38. Славяне и их соседи. – М., 1999. – 219 с.
39. Слово о полку Игореве. – Мн., 1986. – 157 с.
40. Улашчык М.М. Працы па археаграфіі і крыніцазнаўству гісторыі Беларусі: 3 рукапіснай спадчыны / Уклад.: Я.М. Кісялёва, В.У. Скалабан; Рэдкал.: Н. М. Дзятчык і інш. – Мн., 1999. – 119 с.
41. Урбан П. Да пытання этнічнай прыналежнасці старажытных ліцьвінаў. – Мн., 2003. – 215 с.
42. Филист Г.М. Введение христианства на Руси: предпосылки, обстоятельства, последствия. – Мн., 1988. – 252 с.

43. Фроянов И.Я. Древняя Русь. Опыт исследования истории социальной и политической борьбы. – М.-СПб., 1995. – 704 с.
44. Ходзін С.М. Крыніцы гісторыі Беларусі (гісторыка-генетычнае і кампаратыўнае вывучэнне): Вучэб. дапам. – Мн., 1999. – 192 с.
45. Хрестоматия по истории Белоруссии: С древнейших времен до 1917 г. – Мн., 1977. – 469 с.
46. Штыхов Г.В. Города Полоцкой земли (IX–XIII вв.). – Мн., 1978. – 156 с.
47. Эканамічная гісторыя Беларусі. – Мн., 1999. – 432 с.
48. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. – Мн., 1993–2001.
49. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. – Мн., 1982–1987.
50. Этнаграфія беларусаў: гістарыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя. – Мн., 1985. – 217 с.
51. Юхо І.А. Крыніцы беларуска-літоўскага права. – Мн., 1991. – 238 с.
52. Юхо Я.А. Кароткі нарыс гісторыі і права Беларусі. – Мн., 1992. – 279 с.
53. Jučas M. Unia polsko-litewska / Tłum. A. Firewicz. – Toruń, 2004. – 370 s.
54. Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncėvičius A. The History of Lithuania (before 1795). – Vilnius, 2000. – 402 p.
55. Łowmiański H. Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego. – Poznań, 1983. – 579 s.

ЭЛЕКТРОННЫЯ РЭСУРСЫ

1. Национальная библиотека Беларуси [Электронный ресурс] / Электронный каталог. – Минск, 2018. – Режим доступа : <https://www.nlb.by>. – Дата доступа : 19.06.2018.
2. Российская национальная библиотека [Электронный ресурс] / Электронный каталог. – Санкт-Петербург, 2018. – Режим доступа : <http://nlr.ru/>. – Дата доступа : 18.06.2018.
3. Электронная библиотека БГУ [Электронный ресурс] / Учебные материалы исторического факультета. – Минск, 2018. – Режим доступа : <http://elib.bsu.by>. – Дата доступа : 19.06.2018.
4. Fontes historiae Magni Ducatus Lithuaniae [Электронный ресурс] / Исторические источники X–XV вв. – Минск, 2018. – Режим доступа : <http://starbel.by/>. – Дата доступа : 09.09.2018.
5. History Online / The Institute of Historical Research [Electronic resource] / Data and Resources for Historians. – London, 2018. – Mode of access : <https://www.history.ac.uk/history-online/>. – Date of access : 16.06.2018.